

M. T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. ^{Ref.}
Ser. 190

Title: *Prakasa Prayas Chittam*

Late

31-12-7

Prakirna Prāyaschittam

Author

Editor

Year, Vol.

Publisher

Remarks

190

श्रीआ
क्रिक

९

८

श्रीगणेशायनमः॥ अथविदुषा॥ वश्वासायमूकप्रमाणमुच्यते॥ तत्रादौसर्वगित्वादु
पवीतमुच्यते॥ छद्मगपरिशिष्टे॥ त्रिवृद्धं धृतं कायं तनुत्रयमधीतं॥ त्रिवृत्तं चोपवीतं च त
स्येकोग्रं धिनिष्पते॥ माधवीयेसंग्रहे॥ करेण त्रिगुणेनो ध्वगिते॥ न त्रिगुणीकृतं॥ बलितमानव
सूत्रं शास्त्रेर्द्धवतस्मृतं॥ वामावर्तं त्रिगुणं कृत्वा प्रदक्षिणावर्तं नवगुणं कृत्वा त्रिसं कृ
त्वा ग्रंथिं कुर्यात्॥ माधवीयेदेवळः॥ कार्पासक्षोमगोवाळनाणबल्यवृणादिकं॥ स्त
दासं नैवतो धारयमुपवीतं द्विजातिभिः॥ १॥ सुचोदेरो सुचिः सूत्रं संहतांगुलिमूकक
आवर्त्यषिषावर्त्यां त्रिगुणीकृत्ययत्नतः॥ २॥ अलिंगकैः स्त्रिभिः सम्पूज्य प्रक्षाल्यो
धृतं त्रिवृत्॥ अप्रक्षिणमावर्त्यसावित्र्या त्रिगुणीकृतं॥ ३॥ अथः प्रदक्षिणावर्तं समं
स्यान्नवसूत्रकं॥ त्रिगोवेषपट्टं बंधाहाये बलेश्वराब्जमेव॥ ४॥ यज्ञोपवीतं परममि
ति मंत्रेण धारयेत्॥ सावित्रादत्राहलोद्धिः मंत्रीतो निस्तुष्टयेत्॥ ५॥ विच्छिन्नं वाप्यध्याया
तं नुक्तातिमिति सुस्तेजेत्॥ उपवीतं बटोरे कंदे तथेतयोः स्मृते॥ ६॥ माधवीयेऽरुणिष्टेः॥
अपि वाससायज्ञोपवीतार्थं न कुर्यात्तदभावे त्रिवृत्तासूत्रेण॥ अग्निकायं सायं प्रातः का
यं॥ अग्निकायं ततः कुर्यात्संध्यायां न योनयि॥ इति याज्ञवल्क्योक्तेः॥ सायमेव वा॥ साय

प्रवृत्तिः
यश्चिद्वि

मेवाग्निमिधीतेयकश्चित्तमदनपारिजातेनोवाक्षिस्मृतः। अथ कुशा मदनपारिजातेहा-
रीतः। शुचौदेवोश्चिन्तवास्थितापूर्वादिनामुरवः। हृषीकेशः। काशमन्त्रेण स हृदेव कुशास्पृश-
तः॥१॥ मन्त्रस्तु॥ विरिचिनासहोत्पन्ने परमेष्ठी निसर्गजः। नृदसवाणिपापानि दहेच्च स्मिन् कु-
शेव॥२॥ जातिमात्रेण वेदने सायमूळ कुशा स्मृतः। सधे पत्रस्तु कुतपछिन्नाग्रस्तुणमु-
च्यते॥३॥ कात्यायनः। अनन्तरगर्भेण सायमूळो वा दोदलमेव च॥ प्राद्वामात्रे विज्ञेयं पवि-
त्रं यत्र कुत्रचित्॥४॥ कौवांतु बिन्दुयान्ति त्वं पवित्रं दक्षिणे कुरे॥ दोदने दक्षिणे हस्ते सव्ये
त्रीतासने सकुटु॥५॥ उपवीते विरवाया च पादमुखे सकलसकलं॥६॥ शंखः। ग्रंथिर्यस्य
पवित्रं स्य न तेनाचमनं चरेत्॥ वामहस्ते कुशां नृत्वा दक्षिणेनादकं पिबेत्॥७॥ दुधियं
तद्वेद्योयं पीत्वा चोदयणं चरेत्॥ छदगपरीतिष्ठ॥ सव्यः सोपग्रहः काये दक्षिणेः सप-
वित्रकः। कुशां तावेत्थाकाशा इवेद्वीहियुना अपि॥८॥ हारीतः। अचक्षुष्यं नृकुरं कु-
शां सुवर्णं रजतं कुशैः॥ तान् रतां नृसुवर्णानां मर्कषां उद्धारं वदुः॥९॥ आपस्तम्बः॥ वि-
तोदनेन श्रिये मां गेस्वाध्याये पितृ तपणे॥ स्तनपासनं पिउष्मन् ग्राध्यां स्नानं व कुशाः॥१०॥
स्वाध्याये ब्रह्मयज्ञादौ॥ कथिता आग्निदग्धाश्च कुशान् तान् विस्मृत्यैव॥११॥ मदन-
पारिजाते कोविदः॥ गवां वा कपवित्रेण धार्यमाणेन नित्यं दत्तः॥ न स्पृशेतीह पापानि-

श्रीशृगात्रेषु तिष्ठति॥१२॥ अपराजितः॥ काशाहस्तकृत्ना चामेत्तु हृवाहस्तस्तथाप्येव च॥ तत्रैव
गर्गः॥ कुर्यान्नेमि शिक्कं स्नानं त्रीणां द्विकाम्यमेव च॥ नित्यं यो दृष्टिं कुर्यात्तथा कचि स-
माचरेत्॥१३॥ तदनुग्राहये कार्यं॥ प्रातः स्नाप्यानुग्राह्यं रजसां प्राचीं मन्त्रोक्तं स्नाया-
दिति विष्णुः॥ माधवीये जावालिः॥ स्नानं कृत्वा ईवासाकृत् विष्णुं त्रिकुरुते यदि॥ प्राणा-
यामुत्र यदुत्वा पुनः स्नानेन नृध्याति॥१४॥ दक्षः॥ प्रातर्मध्याह्नयोः स्नानं जान प्रस्य गृह-
स्थयोः॥ यत्ने स्त्रिभवेण प्रोक्तं यथेष्टं ब्राह्मणं चापि॥१५॥ मदनपारिजाते जावालिः॥ अ-
क्षिरस्त्रं न वे स्नानं स्नानां शक्तौ तु कर्मिणां॥ अद्रिणा वा ससावापि मार्जनं देहि कुर्वितुः॥१६॥
विद्वत्सरस्वती स्नानं प्राप्तां सारस्वतीं विदुः॥ विप्रनाक्येनेत्यर्थः॥१७॥ सरवः॥ अस्नासध्या-
तु गीरस्पदे वा काठाद्यपेक्षया॥ मन्त्रस्नानादिकाः सप्त केचिद्विद्वत्सु नयः॥१८॥ योगि-
या इपवत्कयः॥ मां त्रयो मन्त्राग्नेयं वायवं दिव्यमेव च॥ वाक्यं मोनसं चैव स हस्तं
नान्यनुकृमात्॥ आपो हिष्ठादिनिर्मात्रं मुदा लभेन पार्थिवं॥ आग्नेयं च स्मना स्नानं वा-
यव्यं गन्तुं स्मृतं॥२०॥ यन्मुसा तपवेषेण स्नानं तद्विष्यमुच्यते॥ वाक्यं चावगाधा-
नो मानसं विष्णुचिंतनं॥२१॥ अत्यमुक्तं पदाथादत्रो॥ ध्यायेदादित्यसंकाशं वासुदेवं
चतुर्भुजं॥ शंखचक्रगदापद्मवनमाळाविभूषितं॥२२॥ तत्पादोदकं जां धारां निपतंतं

प्रयोग
प्रायश्चित्त
२

स्वधर्मे ॥ चितये द्वाभ्यां धेण प्राविशंतीश्चक्रांतनु ॥ २३ ॥ तथा संक्षालयेत्सर्वमंत
नेहि गंतमं ॥ २४ ॥ तेनावाको नस्मादिस्नानं कृत्वा प्रातरवस्त्रकाये संध्याया
जलुस्नानोक्तं धेयं ॥ गोणानुचितया पृथिकानेण स्वकाये यथा कृथां चिद्वक्यं
व्यत्वात् ॥ ब्रह्मांडपुनापि ॥ नित्यं नैमित्तिकं काम्यं त्रिविधं स्नानमुच्यते ॥ तपुण तु च
तस्य अंगत्वेन प्रकीर्तितं ॥ २५ ॥ तच्च नृदेवास्तपयामीत्यादियजुर्वेदे प्रोक्तं ॥ प्रनावा
नृ ॥ संध्यास्नानं जपो होमो देवतानां च पूजनं ॥ अतिथ्यं वैश्वदेवच षट्कृमाणि दिने दि
ने ॥ २६ ॥ योगियाहुयवल्क्यः ॥ अरुक् दिवा च न स्नानं मध्याह्नात्प्राग्निनाशनं ॥ प्रय
तो मृदमादाय हवामाहं च गामयं ॥ २७ ॥ प्रक्षाल्य हस्तौ पादौ च शिरसा बंधं समाचरेत् ॥
तत्रैव षट्त्रिंशन्मते ॥ सार्वकाळं तिष्ठेत्स्नायादिति आसौ ब्रवीन्मुनिः ॥ शिरस्नानं न
देहं लामज्जेदं प्रयथाविधि ॥ २८ ॥ व्यासः ॥ स्मृत्वां कानं च गायत्री निबध्नीयात्सि
खाततः ॥ पुनराचम्य हृदयं बाहू स्कंधं च संस्पृशेत् ॥ २९ ॥ मृदे कया शिरः क्षाल्य
दाभ्यानां च त्रयोपरि ॥ अधः श्वेतं चिः कार्यं बद्धिः पादौ तथैव च ॥ ३० ॥ प्रक्षाल्य स
र्वं कार्यं च दिवा च मयथाविधि ॥ ३१ ॥ गोणनिबध्ने ब्राह्मणे ॥ मासपक्षतिथीनां च निमि
त्रानां च सर्वत्राः ॥ उल्लेखनं मुकुवाणो न तस्य पूजनां गभवेत् ॥ ३२ ॥ सर्वत्राः स्ना
मान्यतो विज्ञातवा आयावर्तका नितीनां यस्यापूजने बंधः को वा सर्वत्रा

ततश्च गोमेये वमग्रमग्रमिति बुवर् ततः तारकांडात् ॥ यावा तं न तिहास्या ॥ ३३ ॥ वामाज्जनमुक्त्वा ह

मुल्लेखः ॥ व्यासः ॥ अश्वक्रांतं इत्यादिना मृदा स्नानमुक्त्वा ह ॥ कलैवं मार्जनं मंत्रैश्च
क्रांत्वादिभिस्ततः ॥ ये तत्रातमिति द्वाभ्यां तीर्थानां वाहयेत्ततः ॥ ततो महाव्याहृतिभिः गायत्र्या
चानिमंत्रयेत् ॥ ३४ ॥ आपो हि क्षेदमापश्च दृपदा दिवद्रुपि ॥ तद्वा हिनप्यवणां चिमा
वमानीति ततः ॥ ३५ ॥ ततो कमीक्षित्वा कारं विस्तृज्या तज्जके बुधः ॥ प्राणायामाश्च कुर्वत्
तगायत्रीं चाधमवर्णं ॥ ३६ ॥ यथोक्तं गोधितस्तु मज्जे त्रिदेव ततः ॥ एतन्मध्याह्ने स्ना
नपरमिति मदनः ॥ उच्यते परमित्यन्ये ॥ तत्रैव व्यासः ॥ गजौ नो मंत्रयोदस्यां न दौ च गुरुमद्या
स्तु च ॥ पिंडदानं मृदा स्नानं न कुर्यात्तिष्ठतपणं ॥ ३७ ॥ योगियाहुयवल्क्यः ॥ अस्मा म
ध्यान्नं कुर्यात्स्नानाय विधिं नृच्यते ॥ स्नानं मंतर्जके चैव माज्जना च मनोस्तथा ॥ ३८
उक्त्वा निमंत्रणं चैव तीर्थस्य परिकल्पनं ॥ अधमर्षणं सूत्रेण त्रिना वृत्तेन नित्यं ॥ ३९
स्नानाचरणमित्येतदुपविष्टं स्वयं नृवा ॥ नित्यं नैमित्तिकं चैव क्रियां गमककषणं ॥
४० ॥ तीर्थानां वेदकं त्वं भुक्त्वा दकपरादकं ॥ सीतास्वप्ननिषेधात्सामंत्रसंनारसं नृताः
४१ ॥ गृहपित्रास्तपस्नानं तस्मिन्मफळं नृवेत् ॥ गंगेतुल्यं पिफळमाह हमाद्रो मनीचि
४२ ॥ नृमिस्थमुधृतं वा पित्रा तमुल्लेखं मया पिवा ॥ गंगं पयः पुनात्यां नृपा पमामरणा
तिकं ॥ ४३ ॥ छंदोगपरिशिष्टे ॥ यथा ह नितथा प्रातः नित्यं स्नायाद नो नृनः ॥ दतान् प्रक्षाल्य

पञ्चमोऽध्यायः
प्रायश्चित्तः
२३

त्यनद्यादौ गृहे चेत्तदमंत्रवत् ॥ ४३ ॥ प्रातःविततमंत्रहीनं ॥ प्रातःसंक्षेपतस्नाया
होमलोपोविगर्हितइत्युक्ते ॥ अन्ये च स्योक्तयस्मान्नोक्तत्वा गृहे माज्जनादिनेष्ट
ति ॥ मंत्रसंज्ञाने पुच्छे विकल्पइत्युक्ते ॥ यच्छुद्धस्तु च दीये ॥ गृहस्नानेन कुर्वतत
पणं माज्जनं तथेति तन्निर्मुक्तं ॥ तच्च प्रातःस्नानं केवाप्रसाधनोभरं कार्यं ॥ अत्रा
तश्च नतः कुयदि पुमान् केवाप्रसाधनमिति विष्णुपुराणात् ॥ अन्यथा च स्नादिना
स्नानविधानं यथेति स्नात् ॥ माकंडेयः ॥ परिमृज्जान्न च स्नातो गात्राण्यंबरपाणि
ना ॥ अंबरं स्नानत्राठी ॥ स्नानत्राठी न्नमृज्यादिति विष्णुपुराणादिति श्री
दत्ता ॥ तस्मात्स्नातो नावमृज्यात्स्नानत्राठी न्नपाणिने ॥ तिगो निलोके अत्राको स
वधा परिमाज्जनाचात्रः ॥ अत्राको पाणिना ठीप्यामिति हरिहरः ॥ वारवः ॥ उदकस्या
त्रदानादिस्नानत्राठी न पीडयेत् ॥ मदनपारिजाते पत्राचारः ॥ एकं चेद्दासो भवति
तस्मै चोत्तरवर्गेण प्रछादयति ॥ तत्रैव वा तातपः ॥ प्रागग्रमुदगग्रं वा धौतं वस्त्रं प्र
सादयेत् ॥ पश्चिमाग्रं दक्षिणाग्रं पुनः प्रक्षालनाच्छुचिः ॥ ४४ ॥ विष्णुधर्मोत्तरे ॥ नृपा
नहनान्य धृतमुपवीतं न धारयेत् ॥ समात्पोना च रेत्स्नानं नादिवासानकारणं च

म्लेच्छवेद्यो न कर्तव्यो म्लेच्छनाथानसंवदेत् ॥ स्नात एवाग्नौ विनृत्या सोऽष्टौ वेधौ तवास
सी ॥ ४६ ॥ म्लेच्छवेषः स्तद्वत्तमृष्टरक्षणपादकंचुकं ॥ चेलयः ॥ हेमाद्रौ माधवीये च नृयुः ॥
नग्नः स्यान्मलवद्वा स्नानग्नः कोपीनकेवकः ॥ विकलोलुता गीयश्च नग्नश्चावस्त्र एव च ॥ ४७ ॥
श्रोतस्मार्तं तथा कर्मनग्नः श्रितयेदपि ॥ नग्नस्तद्वत्तमृष्टरक्षणपादकंचुकं ॥ ४८ ॥
तथा चायावस्त्रं न परिधेयं ॥ तथा च श्रुतिः ॥ अश्रीना तनुर्भवति नृराती पापमा मुया ॥ पति
यद्वधो उनाससास्वमेगमधिधित्ते ॥ ४९ ॥ लल्लन दीये ॥ जानुमूकं तु वस्त्रं स्यात्त्रिकच्छ
धानयेद्दीजः ॥ नात्रोचवामकुक्षौ च पृष्ठे च वात्रिकच्छुकं ॥ ५० ॥ योगियाजवल्क्यः ॥ सव्यादं वा
परिचरुः कटिदेशे धृतांबरः ॥ एकवस्त्रं तु तं विधाद्वैपि नृचवज्रयत् ॥ ५१ ॥ हेमाद्रौ मदनपारि
जाते च ब्राह्मे ॥ योगोदानं जपो होमः स्वाध्यायः पितृतपणं ॥ भस्मि सवतितत्सर्वं कुर्ध्वपुंड्रं
विना कृतं ॥ ५२ ॥ कुर्ध्वपुंड्रं विना कुर्यात्त्रिपुंड्रं भस्मना सदा ॥ तिलकं वै द्विजः कुयश्चिदनेन
यदुच्छया ॥ ५३ ॥ पत्राचारमाधवीये सत्यव्रतः ॥ कुर्ध्वपुंड्रं मुद्रां नृहो ललाटे यस्य दृश्यते
स चांडाको पिबुद्धात्मा पूज्य एव न संवायः ॥ ५४ ॥ तत्रैव ब्रह्मांडपूजाणि ॥ वारिं दीपाक
तिं वापि वेणुपात्राकृतितथा ॥ पद्मस्य मुकुटाकारं तथैव कुमुदस्य च ॥ ५५ ॥ मत्स्यक
मद्वितीयापि त्रिशोकाकारमतः परं ॥ दशांगुलप्रमाणं तु उग्रमांडं त्रिशं स्मृतं ॥ ५६ ॥ न

मध्यमं स्या
प्राय
४

वांगुलं दृष्ट्वा गुळमतः परं ॥ सप्तशतं च निःपुंड्रं मध्यमं त्रिविधं स्मृतं ॥ ६० ॥ च
तुल्यं दीर्घं कौकिलं कनिकं मध्यमं च वेदं ॥ दलादेकैवाव विधादित्यादि ॥ अथ संध्या ॥
आश्वलायनगृहे ॥ यज्ञोपवीती नित्योदकं संध्यामुपासीत वाग्यतः सायमासीन उच्यते
पराङ्मुखो न्च समदंसा वित्रीजयेत् ॥ अधोऽस्तिमितं मंडकं आनक्षत्रद्वानादव प्रातः प
नाङ्मुखः स्तिष्ठन् आमंडकं दवानात् ॥ नित्योदकं स्नात्वा च मनः सान्नादियुक्तं ॥ उच्यते
पराङ्मुखो वा वायव्यं निःमुखः तेन प्रातर्नक्षत्रेषु सत्सु अधोऽनं ॥ तथा च सदनं पारि
जातेभ्यः ॥ प्रातः संध्यासनं क्षत्रां मध्यमां स्नानं कर्मणि ॥ सादित्यापश्चिमां संध्यामु
पासीत यथाविधि ॥ ६१ ॥ संध्याहीनोऽनुचि नित्यं मनः सर्वकर्मसु ॥ यदप्यनुकुरुते वि
चित्रं न तस्य फलमश्नुते ॥ ६२ ॥ दानधर्मं होमादौ ॥ अनागता कौयः पूर्वसादित्यां चैव पश्चि
मां ॥ नोपास्तो हि हिजः संध्यासंज्ञो ब्राह्मणः कुरु ॥ ६३ ॥ यत्तु तेनेरीयं श्रुतं ॥ त इवा एतव
ज्ञवादिनः ॥ पूर्वो निःसुखाः संध्यायां गायत्रीयाचि मंत्रित्वा आपन्नं ध्वं वि सिपेतीत्याद्य
त्कायत्प्रदक्षिणी प्रक्रमेति तत्र पाप्मानमवधुन्व नु उद्यंतमस्तु यां तमादित्यं मपि ध्या
यन् कुर्वन् ब्राह्मणो विद्वान्ब्रह्म उद्यमश्नुते सावोदित्यो ब्रह्मति ॥ तत्र संध्यामाहव
नाह ॥ अधोऽस्तिमिता संध्या व्यक्ती श्रुतानता नकायावर्त्तते जः परिहानिवर्त्ता

तत्रानोरधोदित्यं यावत् तज्जास्मृष्टाणि ॥ मार्कंडेयोपि नंदयारप्राकृतनी संध्याघटिकात्र
यमिष्यते ॥ इति तेन ते त्रैवाध्यदानं ॥ यत्तु उद्यंतमस्तु यतमिति तत्रोदेष्यं तमस्तु यास्यं त
मित्यप्येति केचित् ॥ तत्तु उद्यंतमो न्निधाय नृत्तियन्वयः ॥ तेन नक्षत्रेषु सत्सु बोध्यतो ध्या
नं संध्याध्यानं प्रदक्षिणी चकार्यं ॥ नन्दयैर्ध्यानं तेन सर्वेषामवित्रीधः ॥ अशुनं सिं
हपुराणे ॥ पूर्वो संध्यासनं क्षत्रां उपक्रम्य यथाविधि ॥ गायत्री संध्यासेनावद्यावद्वादि
त्यद्वेनि ॥ ६४ ॥ अतएवाध्यदानं प्रधानं ॥ तत्रैव फलं श्रुते रात्रौ चेतन्मात्रोक्तं श्रुत
त्वाच्च ॥ अनुदितहोमिनां प्रागेव समाप्तिः ॥ संध्यां विना न्यत्राऽनधिकारत्वाच्च ॥ अन्ये होमाते
जपमाहुः ॥ गायकां कुरु द्रुमनृकः ॥ न प्रातर्न प्रदोषश्च संध्याकालो निगद्यते ॥ मुख्यका
लो न कल्प्यश्च सर्वस्मिन्कर्मणि स्मृतः ॥ ६५ ॥ प्रातः सासं रावं सायं प्रदोषातं च गायत्री इति माध
वः ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ प्राणानायम्य सर्वे प्राक्ष्य त्वेनाक्ष्वेतं नन्दु ॥ जपन्तासीत सावोत्री
प्रत्यगात्वारकोदयात् ॥ ६६ ॥ संध्यां प्राक् प्रातरे वा हि तिष्ठदा सूर्योदवानात् ॥ गायत्री वि
नसा साधं जपेत् संध्याहृतिपूर्विकी ॥ ६७ ॥ प्रातिप्राणवसं युक्तां त्रिरयं प्राणसंयमः ॥ यत्तु स्ना
नमश्चैव ते मंत्रे मां जनु प्राणसंयन इति तेनेवाक्ते ॥ रक्षांते वारिणात्मानं परिवेष्ट्य स
मततः ॥ शिरसामाजं न कुस्यात् इत्कत्का छेदागपरिवीक्ष ॥ प्राणायामोक्तः ॥ त्रि

नावस्येसाविशोपणवन्वाहतीस्तथा ॥ मार्जनं च तथा कृत्वा आपोहिषेति मार्जयेदिसुक्ता ॥
 एवं स मार्जनं कृत्वा बाष्पं रुध्यथकारणं ॥ तथा सत्वरं रुध्यथं प्राणायामान्समभ्यसेदित्यो
 गया उवाच ॥ कुरु मार्जनोत्तरं प्राणायाममिति कंचिद्व ॥ तन्न ॥ प्राणो जायम्येत्सु प्राण
 न्य परत्वात् ॥ तत्र क्रमेण पाठक्रम बाधाञ्च ॥ तेनाद्यमार्जनं स्पृशं रुध्यथ त्वं श्रीदत्तात्रेय
 वसाधक ॥ मध्याह्नं प्राप्य धृतिं हृदोदयनात्पूर्वमध्यमामपि वा कृतिं तदति हृदोदयनात्
 त्रिंशत् ॥ विस्तृप्तं प्राणं ॥ पूरकः पूरणं नयोः कुंभकः स्थापनं कंचिद्व ॥ बहिनिः सान्
 णं तस्य रेचकं परिकीर्तितं ॥ ६७ ॥ सचादौ कार्यः ॥ प्राणायामैः स्त्रिभिः पूरकस्तत ऊर्वा
 नमर्हतीति स्मृतेः ॥ मदनं पारिजातं व्यासः ॥ अंगुष्ठं न पुटं ग्राह्यं नासायां दक्षिणं पुनः ॥ वृ
 निक्षानामिका ध्यात्वा मप्राणस्य संग्रहे ॥ ७० ॥ प्राणायामं जयं वायुं सं ध्यात्वा च
 स्तब्धपि ॥ प्राणस्यायमर्नं कुयदि च मे न प्रयतो पितृन् ॥ तिन प्रत्येकं त्रिंशत् पाठः ॥
 यत्तु व्यासः ॥ आदानं रोधमसंगं वायोः स्त्रिः स्त्रिः समभ्यसेत् ॥ इति तस्य श्रुतं तत्र ॥ त्रिविधं
 कंचिदिच्छेति तथैव न बाधयेत् ॥ त्रिति तेनैवोक्तेः ॥ मदनं पारिजातं संवर्जः ॥ नत्वाथ पुंडरी
 काक्षमुपात्ताद्यप्रज्ञां तये ॥ ब्रह्मवचसं कामार्थं प्रातः संध्यां मूपास्महे ॥ ७१ ॥
 इत्थं कृत्वा नृसैकं लृप् कुं वा नादाय पाणिना ॥ नद्यां न धुहृतं स्तोत्रं ॥ गृहं वा मकरं स्थि

त्रिचिह्नादितिभिः मन्त्रैः प्रोक्तं मीळितैश्च तैः ॥ गायत्र्या च तत्तत्कुर्यादिति वेदं तत्तज्जुक्तेः ॥ ३ ॥
सर्वं कुर्यादिति तात्पर्यं ॥ न ह्येतद्दानमृते श्रोतस्मात्तर्कमसिद्धिर्नित्यादियास्पात्तेः ॥
यागयाज्ञवल्क्यः ॥ आपो हि स्येति तिसृचिः ऋग्भिस्तु प्रयुक्तः चतुर्विधः ॥ नवप्रणवयुक्ता
चिः ऋचं विरसि निक्षिपेत् ॥ ७४ ॥ तेन प्रातिपदादंसिद्धं ॥ नारायणः ॥ उगते माज्जनं
कुर्यात्पदांते वा समाहितः ॥ तच्च स्पांते यवाकुर्याद्भीष्मा मतमीदृशं ॥ ७५ ॥ चंद्रिकाप्य
व ॥ शौनका ॥ सायमग्निश्च मेत्सुत्का प्रातःस्तु यत्सपुः ॥ पिबेत् ॥ आपः पुनर्दुग्धं मध्या
ह्ने तैश्चाचमनं चरेत् ॥ ७६ ॥ प्राज्ञो नोत्तरं द्वितीयं माज्जनं माह ॥ तत्रैव नारायणः ॥ पी
त्वा वा विभृतां तां यं पूजितं ब्रह्म मुखेन तु ॥ आपो हि स्येति सूक्तं न दत्तं माज्जनं माचरेत् ॥ ७७ ॥
ब्रह्म मुखेन मन्त्रं ॥ ७८ ॥ अङ्कारपूर्विकं स्तिस्त्रामहाव्यादित्यो व्यापाः ॥ त्रिपदा च वगायत्री
विद्धे यं ब्रह्मणा मुखं ॥ ७९ ॥ मृगुः ॥ आपो हि स्थानं वस्तुस्तु सिद्धं पञ्चभिस्मृतं
अष्टैव तैः सप्तैश्चो गायत्र्या द्वेभ्यश्च नृभ्यो ॥ ८० ॥ तत्रैव ब्रह्मा ॥ जलपूजा
तथा हस्तेनाशिकाग्रे समर्पयेत् ॥ कृतं च ॥ तिपठित्वा तज्जुक्कं दुक्षितो सिपेत् ॥ ८१ ॥
लुदागपनिक्षिपेत् ॥ यमस्तु ॥ गृहीत्वा पाणिना वा निस्ववाग्वाक्कामृचं जपेत्
विनृत्यान्नात्रिकाग्रं तु निरुध्य प्राणमाकरोत् ॥ ८२ ॥ य एवं ह पदानि सं त्रिरङ्कः प्र

५५
६

यतो जपेदित्याह ॥ इयं तैत्तिरीयादेः ॥ अस्याः कोकिलो राजपुत्र आपो नृप ॥ तत्रैव व्यासः ॥ कु
माभ्यां तोयमादाय गोयन्याचानिमंत्रितं ॥ आदित्यादि सुरस्तिष्ठन् ॥ तत्रैव संध्यया सिपवः ॥
मध्याह्ने तु सल्लोयं शेषणीयं द्विजातिभिः ॥ यत्र श्रीदत्तः ॥ तथा याके प्रतिप्राह त्रिकोणाज
किर्मत्तस इति द्वेदोगपरिनिशिष्ठे कल्पे कलशे ते स्त्रियं जकि दानमवगृह्णमित्याह ॥ तन्ना ॥
एकाजको त्रिकस्य करणत्वाधेयं कर्त्तुं ॥ अन्यथा मंत्रने दानप्रत्येकं स्वीय ॥ त्रिकप्रणवव्या
हृतिगायत्र्यः ॥ अजकि संख्यातु पूर्वोक्तेव ॥ त्रीनुदकजिह्वादि त्र्युधमुरक्षिपेत् ॥ इति
गोचिलोक्तेः ॥ तेन वेदिकोक्तं सल्लोयं दानं चित्यं ॥ कोम्ये ॥ उक्ताख्या हृत्पुत्रो गायत्रीवेद
मातरं ॥ उक्ताजको जकी दद्यात्तस्केनायुवन्मनो ॥ यत्तु नानायणः ॥ उदुत्पमिति मंत्रेण तत्रो
यं वृक्षिपेत्तद्विद ॥ ८३ ॥ तत्र चारवासे दद्यान्नस्थिते मदने ॥ तन्ना ॥ गायत्र्या चित्मंत्रिता इति
श्रुतिविरोधात् ॥ तन्मध्याह्ने संध्यापरं ॥ कश्चपः ॥ ततः प्रदक्षिणी कृत्य जकनद्यादिभ्यः पुन
त ॥ कालायनः ॥ तत्रैव स्वमित्यपः परिक्षिपेत् ॥ समंतादिपथः ॥ इदं प्राणायामात् प्रोक्
त्सर्वदापीति श्रीदत्तः ॥ ततः आचम्य जपांगतयानवप्राणायामात् कुर्यात् ॥ वाचनं
कायजान्दोषान्न न वेतान्न वनिदहृदि तमाध्वीयस्मृतः ॥ तत्र प्राणायामो गन्धानां ताह
मदनपाविजिते संवत्तः ॥ अतः तस्य कृत्वा निब्रूनादेवो निस्तस्य कथ्यते ॥ गायत्री च तत्रैव

दानियोगसर्वकर्मसु ॥ ८४ ॥ त्रिमन्त्रकृत्योक्तयोः आचम्य सर्वकर्मणी ॥ आहृती नीचस्
वसामाचम्य प्रजापतिः ॥ ८५ ॥ तत्रैव श्रीगुरुपुत्रं ब्रूहीतीति तत्रैव ॥ त्रिपुत्रं जगती च
ब्रूहीतीति तानि संधवे ॥ ८६ ॥ तत्रैव नास्तु तथादित्यो ब्रूहस्पत्यामरवचः ॥ इदं विश्वेदे
वाश्च देवता समुदाहृताः ॥ ८७ ॥ त्रैलोक्यपादयान्पुनस्तु वलोक्यैकैकानुनी ॥ स्वलोके वृक्षपदे चो
नानि देवमहः स्तथा ॥ ८८ ॥ जन्तो कुरुद्वये कठदेवो तपस्तथा ॥ त्रैलोक्यादसंधाव
सत्यलोके प्रविशितः ॥ ८९ ॥ व्यासः ॥ हृदितस्त्रिभुवन्स्पन्त्यसेर्कं देवरेणियं ॥ त्रैलोक्ये
ति सर्वे देवाश्च वायां तु ततो न्यसेत् ॥ ९० ॥ धामही तन्मसेद्वक्त्रे धियो योनश्च नेत्रयोः ॥ प्रचोद
यादिति पदमस्त्रार्थविनियोजयेत् ॥ ९१ ॥ अं त्रैलोक्यो न्यसेत् ॥ उवस्तजने द्वये ॥ अं
स्वश्चैव तथो न्यस्य मध्यमायां यतो द्वयः ॥ ९२ ॥ अनुनामिका द्वये मथान्त्यसे ततो पदम
ग्रतः ॥ कनिष्ठिका द्वये चूर्णपाण्यां मध्ये धियो पदं ॥ ९३ ॥ च ॥ त्रिंशत्पक्षराणां देव
तास्तु तानि शक्रयोर्वेणान्पास्ता अदिका दोहयाः ॥ ९४ ॥ अं त्रैलोक्यस्य हृदये ॥ उवस्तजने
नसि न्यसेत् ॥ अं स्वश्च वायां विन्यस्य गायत्र्या प्रथमं पदं ॥ ९५ ॥ विन्यसेत् कुवचं चैव द्विती
यं तत्र यो न्यसेत् ॥ तृतीयं नस्त्राविन्यस्य स एव न्यस्य श्रवणां नः ॥ ९६ ॥ संवत्तः ॥ गायत्री
पुनश्च वाका साक्षसूत्रकमंडलु ॥ तत्रैव स्त्राच वृहत्तां हं सवाहनं संस्थिता ॥ ९७ ॥

अनाणी ब्रह्मदेवस्य ब्रह्मलोकनिवासिनी ॥ आवाहयाम्यहं देवी गायत्री सूर्यमंडलात् ॥ ८८ ॥
 आसः ॥ तेजोसीति च मंत्रे प्राज्ञः क्रमस्य मृतमासि ॥ धामनामसि प्रियं देवी मना धृतं देवयजुः
 नमसीति कातीयो मंत्रः ॥ या गीया कृत्स्नयः ॥ प्रणवांश्चतुर्विधः स्वश्च अंगानि हृदयां हृदयः ॥
 त्रिगवत्पतनः पश्चाद्विधं छंदश्च देवता ॥ विनियोगस्तथा तृणध्यातव्यं क्रमं चोक्तं ॥ ८९ ॥
 छंदो हृदयाय नमः ॥ ९० ॥ छंदो विनियोगस्तथा तृणध्यातव्यं क्रमं चोक्तं ॥ ९१ ॥
 कवचाय हं ॥ ९२ ॥ छंदो विनियोगस्तथा तृणध्यातव्यं क्रमं चोक्तं ॥ ९३ ॥
 स्फुटं हं इति प्रणवाद्यादी ॥ नानिवाद्यादिपि तिष्ठति ॥ चंद्रिकाया ब्रह्मा ॥ अथातो देवा
 येन्मृगाः सुमुखः संपुटः स्तथा ॥ ततो विततविस्तीर्णो हि मुखः स्त्रिमुखः स्तथा ॥ ९४ ॥ च
 तुर्मुखः पंचमुखः षड्मुखः षड्मुखः धोमुखः स्तथा ॥ व्यापिकृत्तुं कृत्स्नी चंद्रिका देवतद्वर्तनं ॥ ९५ ॥
 यमप्राज्ञां च ग्रथितं तृणध्यातव्यं नमः ॥ प्रलंबं मुक्तिं कृत्स्नी नः कुमोवाहा एव च ॥ ९६ ॥
 सिंहाक्रान्तमहाक्रान्तं ततो मुक्तं पल्लवो ॥ एतच्छृणुणानि तत्रैव कुंया नि ॥ विस्तारान्ना च
 ते ॥ एतन्प्राज्ञां पृथगाथाः ॥ पुनश्च नणादुचनित्यं नानावचनपदाः ॥ ९७ ॥ अंकारं पूर्वमुच्चार्य
 चतुर्विधं स्वस्त्ये वचनं गायत्री प्रणवश्चानिजपो धेवमुदाहृतः ॥ ९८ ॥ बोधायनः ॥ उच्यते
 यतः प्रणवो स व्याहृति का स व्याहृति का गायत्री ऊच्यते ॥ ९९ ॥ तेन गायत्र्या देवमध्येत

गायः प्रणवो ते अतस्त्यागो नृद्वेव च ॥ यमः ॥ स्तुतस्तपनमां देवीं ततमध्यां देवा वरो ॥ गायत्री
 वृजपेन्नि ससर्वं कृत्स्नं नमो नमो ॥ १०० ॥ दक्षः ॥ अनामिकाय नमो मध्यः स्तुमादधः क्रमेण
 वृ ॥ तज्जन्मास्यां कृपातुं अक्षमां कृपातुं स्थिता ॥ १०१ ॥ मध्यमायाः द्वयं पवजं पकाळं विव
 ऊच्यते ॥ एवमं कृत्स्नीया दृष्टितं ब्रह्मणा स्वयं ॥ १०२ ॥ श्रीदत्ता धृतगोचिः ॥ कदाचिदपि वि
 दान् गायत्री मुद्रां कृजपेत् ॥ गायत्र्यग्निमुखी प्रोक्ता तस्मा दुष्प्रायतज्जपेत् ॥ १०३ ॥ तत्रैव
 बृहस्पतिः ॥ मार्जनं ऊक्तं मध्यं त्रा प्रायामो यतस्ततः ॥ वृषस्थानं ततः पश्चाद्गवा वित्र
 ऊपमुच्यते ॥ १०४ ॥ यतस्ततज्जपेत् ॥ संध्यां च विषयो कृजपेत् ऊक्तं नेत्यर्थः ॥ उपास्त्रा
 गुपस्थानं मुक्तं ततपथ क्रतिवो धायनाभ्यु ॥ गायत्र्यस्यैकपदी द्विपदी त्रिपदी चतुष्प
 दी पदसि नहि पद्यसे नमस्तु गीयाय द्वाताय पदाय पनो गजसंसावदो मा प्रापदिति ॥
 अयं वृथा यपदस्तु मंत्रः ॥ मदनपाविजातदेवकः ॥ मित्रस्य च षण्णां त्रिस्तो वसवश्च
 ति चोदये ॥ इमं मतिं चतुष्पदस्यायं कृयाडुपस्थितिः ॥ १०५ ॥ आसः ॥ संध्यात्रये प्येव
 मेव उपस्थानं प्रचक्षते ॥ उदयमुदयं चित्रं तच्च दृक्छदिवाकरी ॥ १०६ ॥ इदं कातीयानां
 संध्यात्रये छंदो गानां च तत्पि नानि शोके पितिकल्पतु श्रीदत्तो ॥ कृत्स्नपदाः ॥ हस्ताभ्यां
 स्थितिं कृत्स्नां प्रातस्त्रिष्टुदिवाकरं ॥ मध्याह्ने तु ब्रह्म हस्ताभ्यां मुक्तं लितो कृत्स्नी ॥ १०७ ॥

श्रीदत्तधृतपाक्षे ॥ स्वमात्मानं धृते पश्येद्यदि छेदिरुज्जीविता ॥ अथ होमः ॥ कात्यायनः ॥ याज्ञेः
 मोउत्रामेतागेग्रहणसत्रं दुर्भिते ॥ कावचान्नुदिर्नृणांवा होमं कुर्याद्विचक्षणः ॥ १ ॥ तथापि
 नातसमयेन होनक्षत्रमं डे ॥ रविशान्नुदिर्नृणांवा होमं कुर्याद्विचक्षणः ॥ २ ॥ रवामात्रे त
 अद्वयपतरविनिश्चयसमुत्पत्तिः ॥ उदितं तं विजानीयात्तत्र होमं त्रैकल्पयेत् ॥ ३ ॥ होमद्रव्या
 णिमदनपाविजानेस्मृतये ॥ दध्नातं दुल्लेखते वा तदुच्यते न च यामाकनीनाय वेणुयव
 कंदमूकमूकैः ॥ माधवीयेन न कः ॥ कृतमोदनस्यत्कादितं दुल्लादिकृतादृतं ॥ व्रीधादि
 लुक्तं तं प्रोक्तं मितिहर्षं त्रिधा दधे ॥ ४ ॥ हविष्येषु तिला मुख्यास्तादृशं व्रीहयः स्मृताः
 अन्नवेव्रीहियवयो दध्ना वा पयसा पिबे ॥ ५ ॥ तदुच्यते यदा चानुह्रया होदनेन वा
 माधवीयेन धायनः ॥ व्रीहिपात्राय वानां वा वातमाहुतिविष्यते ॥ हस्तिः ॥ यदा धा
 न्यच दध्ना चिह्नं कृती नारिकेलीः ॥ तिलानां तु तदधं स्यात्तदधं स्यात्तदधं स्यात्तदधं स्यात् ॥ ६ ॥
 तदधं देवा व्याप्ती धृतमिष्यथः ॥ स्मृत्यर्थसाग्रेष्वेव ॥ तत्रैव ॥ हव्यार्थे गच्छेत्तदधं स्यात्
 दध्ना वेदुना हि ॥ अजं वा तदुच्यते तदुच्यते तदुच्यते तदुच्यते ॥ ७ ॥ तिला नानि गृहीतव्यं
 तेलं यत्किंचिदस्य ॥ तदुच्यते यव व्रीहि च यामाकान्पुनर्नो हव्यं ॥ ८ ॥ पिबेन्मात्रं वा
 येन धृता येन जोडयेत्तु धीः ॥ दध्ना तलेषु पुनर्नागानि वै यडो हव्यं सज्जेत् ॥ ९ ॥ सर्वत्र जपे प्र

तिनिधिर्नरद्वज्जमुनर्मता ॥ मैत्रायणी यपाराविच्छे ॥ ऋषयस्मन्त्रयो धृक्का आसं स्त
 ग्निहोत्रेणातप्यते समस्य होमान पश्यंस्तथा द्विगत्राय अत्रात्रायार्धमासायाग्निहोत्र
 मजुहुवु ॥ तस्मादामया व्याहोर्धमासायाग्निहोत्रं जुहुयात्पश्चादोपवर्णिते सायं च प्रा
 तरेव चतुर्दशचतुर्गृहीतानि सल्लुङ्गयन् मैकासमिस्सल्लुङ्ग होमः संकृत्वा णिमाजने ॥ पर्वणि
 प्रतिपदिवेपथः ॥ माधवीये मनीचिः ॥ वागीनापद्रव्यं च नया दधाति प्रजायते ॥ तथा न्यास्व
 पिचापः संप्रसहो मो विधीयते ॥ १० ॥ आपन्निवृत्तौ पुनर्होमिमाह सरव ॥ पश्य होमानया
 कृत्वा अवाकं तस्मान्निवर्तितं ॥ होमं पुनः प्रकुर्यात्तु न चांसादो भुजा ॥ गृह्येत् ॥ ११ ॥ व्री
 धायनः ॥ आसायं कुमंण प्रातः प्रातः सायं कुमंणः ॥ अह्नीनीति पद्ये तपार्वणं पावणं
 तयात् ॥ १२ ॥ दध्नाः ॥ चतुर्थे तु तपानागिस्तानाथं मुदमा चरेत् ॥ सूत्रे ॥ मध्याह्न्यामा न्नि
 ष्णु म्याप आह स्यति स्ताने स्पति ब्रह्मयज्ञा गत्वा केनादो व्रीहयं हस्ततामध्याह्न्यं संध्या ॥
 यद्यपि मन्वाश्चलायनाद्ये मध्याह्न्यं संध्या नोक्ता तथापि साकं या ॥ एतत्संध्यात्रयं प्रोक्तं
 ब्राह्मण्ययदधिष्ठितं ॥ यस्पना स्यात्तदुक्तं न सद्रो ह्ता न च्यत ॥ १३ ॥ इति ह्ता गम
 पिसिद्धात् ॥ संध्यात्रयं तु कर्तव्यं हि जेनाम विदासदेतियोगिया क्व वल्क्योक्तं श्रुतं द
 गकातीय परमतदित्यन्य ॥ युक्तं तु सर्वथा ॥ तत्का कमाधवीये दध्नाः ॥ अथ धयामादा
 सायं संध्या मध्याह्न्यं कीप्यते ॥ ब्रह्मयज्ञे वा पस्तवः ॥ यथास्वा

[illegible]

प्रायश्चि
त १०

सालिलं तर्पणं तद् हिर्नवेद्य ॥ व्यासः ॥ एकैकमंजुलिं देवान् द्वौ द्वौ तु सनकादयः ॥ अहंतिपि
तरः स्त्रियस्त्रीनस्त्रियत्वेकैकमंजुलिं ॥ ५ ॥ मातृवर्गत्रय एवेति का ॥ सीखंडे ॥ शंखः ॥ सावर्ण
न नाजतेनो दुर्बरेण शृंगपात्रेण चान्दुनावाप्युदकं पितृतीर्थं स्पृशन् दद्यात् ॥ योगियाज्ञ
वल्क्यः ॥ तिलानामप्यलाहेतु सुवर्णरजतान्वितं ॥ तदज्ञावेति विचित्रं दत्तं मित्रेण वाप्य
थ ॥ यद्युमदन्तपानिजाते हातीतः ॥ वशिष्ठावसनमुकुटं स्पृशेत् विस्तीर्णं बहिर्नि ॥ विधिः
स्तर्पणं कुर्यान्नितु पात्रे कदाचन ॥ ६ ॥ यज्ञसत्पुत्रतः ॥ आवाप्य पूर्ववन्मंत्रं वा स्तीयचक्रं
वान् स्तौते ॥ प्रागग्र्यसुगान्सर्वान् दक्षिणार्ग्यं च वेपि नून ॥ ७ ॥ इति ॥ तदनुदत्तं दत्तं पुर
उद्धते सुस एव ॥ पात्राद्वा जलमादाय स्वयं पात्रांतरे क्षिपेत् ॥ उक्तं पूर्णं सुधागन्त
न स्थले तु विबहिर्नि ॥ ८ ॥ योगियाज्ञवल्क्यः ॥ यद्युद्धतेनाग्निं चेतानिलां न समिप्रय
ऊहे ॥ अतो न्यथा कुर्यात्तु न तिलाग्राद्या विचक्षणैः ॥ ९ ॥ तत्रैव मयी चिः ॥ सप्तम्यां वि
वाचं च गृहे जन्मदिने तथा ॥ नृसपुत्रं कलत्रांश्च नृकुलं चित्तं ॥ तर्पणं ॥ १० ॥ ना
गदेव धृतं गिराः ॥ साज्जनं तर्पणं श्राद्धं न कुर्याद्वापि धारया ॥ विज्ञाप्य सुमंलकृत
श्च इधमकमलाकरं कुर्यात् ॥ ११ ॥ योगियाज्ञवल्क्यः ॥ अस्पृक्षणं समादाय संयु
तामागृहं व्रजेत् ॥ असंनवनागदेवा किं केशाद्यायनः ॥ नद्यादो सम्पगावतिः

संयतो गृहमागतः ॥ उद्धृत्य मणिकां शौर्यं तेनास्पृक्षणमाचरेत् ॥ १२ ॥ गृहे वा समुपस्पृश्य ल
त्वा स्वर्णं कुशोदकं ॥ कृत्वा च मनमाचरेत् पुनः प्राक्ष्णमाचरेत् ॥ १३ ॥ नृसिंहपुत्राणि ॥
ततो ध्येनानवेदयावतिष्ठ पुण्यज्जान्वितं ॥ उस्थाय मूर्ध्नि पियं हंसं च चिषड्भ्रं नृ
पौरुषेण च स्पर्शेत् ततो विस्मृत्य मचरेत् ॥ वैश्वदेवं ततः कुर्याद्विबलिकं मृतये वचं ॥ १४ ॥
तेन देवपूजां च नृवंश्च देव इति सुवनिबन्धाः ॥ आश्वलायना नातिमेतं वैश्वदेवं त्रीषण
कुर्यात्तना स्पृशेत् त्रीषणं वैश्वदेवं कुर्यादिति बह्वचपि त्रीषोऽन्ते आदौ वैश्वदेवं स्पृशेत् ततः ॥ स्प
ृशेत् प्रातः कार्यः ॥ अथ सायं प्रातः निति स्तुत्राव ॥ सायं प्रातः वैश्वदेवं कुर्यात् त्रीषो बलि
कमेव ॥ अनश्नतापि सततमन्यथा किल्विभीषवेदिति कात्यायनोक्तं ॥ असंनवम
नृः ॥ सायमन्यन्नं स्पृशेत् सप्तपथं मंत्रं बलिं हरेत् ॥ बलिमात्रेण होम इत्येकं ॥ अ
न्येष्टं पलक्ष्णमाहुः ॥ तच्च स्विष्टकृद्वरपुत्रं कार्यमन्नं संस्क्रान्नाथं चेति वृत्तिः ॥ अ
तश्च स्तुत्रं चैव पचनं गोस्मार्तलोकिं कुर्यात् कार्यं ॥ प्रवत्सदाहिताग्निं अ
वकदाचित्कालं पर्ययात् ॥ यस्मिन्नग्नौ नवत्पाको वैश्वदेवस्तुतश्च वै
इति छंदोगपनिशिखात् ॥ ज्ञाता तपः ॥ लौकिके वैदिके वापि कुतोऽस्तु छज्जं

श्री
२९९

सितौ॥ आहो नमो ज्युः ॥ मनुः॥ वेनाहिके नो कुर्वीत गृथं कर्म युथा विधि॥ प्र
चय इति विधानं च पत्नी चान्वाहिकी द्विजः॥ १॥ चतुर्विंशति मते॥ प्रातर्होमं निबन्धय
महस्युता नाने॥ दोषमहानिसेलवा तत्र पाकस्यमाचरेत्॥ २॥ कोर्म्ये॥ यदि स्या
ल्लोकि पाकस्ततोन्नतं कुर्यात्॥ आळानो चेत्येव दन्तस्मिन् होमो विधियते
माधवीये व्यासः॥ जुहुयात्सर्वेषां पक्वैर्तेलक्षारविबर्जितैः॥ दध्यक्तं पयसा पक्वै
तदन्नावेन सापिवा॥ ३॥ चतुर्विंशति मते॥ अलाभयेन कुनापि फलद्राको द
कादिभिः॥ पयोदधिघृतैः कुर्याद्वैश्वदेवं सुवेणु॥ ४॥ हस्तेनान्तादिभिः कुर्याद्वै
द्विजं लज्जितं॥ ५॥ तत्रैव परित्रासे॥ आर्कं नायदिवापत्रैर्मूर्खं वायदिवा
फूर्कं॥ संकल्पयेद्वाहने तेनान्नो जुहुयादिति॥ ६॥ अथ पश्चिमः॥ नक्षत्रे लुव
णो होमो विधते॥ तथा पश्चिमं सप्तमं होमं उदीचिनमुत्तरं च समापाद्य तस्मि
ज्जुहुयात्॥ आतातपः॥ गंधं पुष्पं च दत्वा धवलिगने अधर्म विदुः॥ पाणिने
केन जुहुयाद्ददिसर्वं निधाय च॥ ७॥ अविच्छेदकानि विज्ञेयमाह॥ पृथ्वी च
द्रोण्ये गोचरे॥ यस्य त्वेषामग्रतोन्नमंभीयाद्वावक्रो किंचिद्दत्वा श्रीया
दिति॥

ग्रासमात्रमित्यर्थः॥ आश्वलायनस्तु॥ वसतामेकपादेन विच्छेदकानामपि प्रभुः॥ एक एव
महायज्ञात् कुर्याद्वाग्यं पूर्वकान्॥ १॥ विच्छेदावा विच्छेदावा पृथक् पृथक् विज्ञातयः॥
कुपुपृथक् पृथक् यज्ञात्तोजनात् प्राक्दिने दिने॥ २॥ नेतदव्यनिबन्धानां संमतं॥ पितृ
यज्ञस्तु पृथगत्राहोपि त्र्यवलिने वसिष्ठ्यति॥ आहोपितयज्ञस्यापि त्र्यवलि र
थापिना॥ इति छंदोगपरि॥ त्रिषाह॥ दत्तावप्येवं॥ यत्र दत्तं किंचिदिनां नित्यं आहोसि
द्वस्तत्रापि त्र्यवलिर्न वत्येव॥ सूत्रे त्रयोक्तं॥ बोधायनः॥ मनुष्ययज्ञार्थमिति पिनेज
येदपि वाहं तकार॥ आल्लोप्यो ददाति मनुष्ये पाहं तति॥ मनुः॥ ग्रासमात्रा नवोद्वि
ष्टा अग्रं ग्रासं च नुहय॥ अग्रं च नुगुणीकृत्य हंतकारो विधीयते॥ ३॥ न सीह पुरा
ण॥ अकृतं वैश्वदेवं निक्षेपे गृहमागते॥ उद्यत्य वैश्वदेवार्थं निक्षेपे ला विस्म
येत्॥ ४॥ अथ देवपूजा॥ विष्णुरहस्पे॥ स्नानं कृत्वा नुह्ये चिन्तयेत्॥ पुष्पं गृह्य
ति वैद्विजाः॥ देवतास्तन्न गृह्यति च स्मीतवति दानु च नृपस्तानं माध्याह्निकं॥ ५॥
तदुक्तं॥ समित्युष्पं कुवादीनां ज्ञानेन स्वयमाहवेत्॥ अहोनीतः क्रयः कृतः कर्मक
र्वन्नुजलधुति॥ ६॥ इति सप्तमं॥ नृपायुषि न दोषोस्ति मावाहारगृहपिनेति॥
पदाथदिवा विचनार॥ सप्तमं पश्येत्कृतं कार्या॥ दद्यात्पुरुषं सत्कृतं न पयः पुष्पा

चक्रप
नाथ
१२

णि एववा ॥ अचिंतितेन वैस्वर्त्रै लो क्यं सचराचरमिति नृत्विधानात् ॥ योगियाद्
वल्क्योप्येव ॥ तत्रैवमाधवीय ॥ अग्नेये च ॥ प्रथमां विन्ध्यसे दामे द्वितीयां दक्षिणे
कुरे ॥ तृतीयां वामपादे च चतुर्थीं दक्षिणे न्यसेत् ॥ पंचमीं वामजानोद्वर्षां वेदक्षि
णे तथा ॥ सप्तमीं वामकट्यां अष्टमीं दक्षिणे तथा ॥ १० ॥ नवमीं जातिदेवतुद्वी
मी हृदये तथा ॥ एकादशीं कुंठदेवीं द्वादशीं वामबाहुके ॥ ११ ॥ त्रयोदशीं दक्षिणे च आस्य
देवीं चतुर्दशीं ॥ अष्टमीं पंचदशीं चैव षोडशीं मूर्ध्नि विन्यसेत् ॥ १२ ॥ ब्राह्मणो स्पृत्या
दिकानि स्नातः पूर्वा गकल्पना ॥ हृदये शिरो शिरसा कूबचमस्त्रं चेतिते च वज्रपाणि
पंचांगानीत्यर्थः ॥ १३ ॥ ततः सहस्रं त्रीणि विषोडशां च स्पृष्ट्वा कृत्वा नायपत्रकभिः
परमपुरुषा देवता अनुसूयते ॥ अस्यात्रिषु पूजने विनियोगः ॥ तत्रैव ॥ आद्या
याभा ह्ये देवमृचानुपुरुषा नेम ॥ द्वितीयया सने दद्यात् पादौ चैव तृतीया ॥ १४ ॥ च
तुर्था धिं प्रदातव्यं पंचम्या च मन तथा ॥ षष्ठा स्नानं प्रकुर्वीत स्वप्नम्या वस्त्रमेव
च ॥ २ ॥ यज्ञोपवीतमस्य नवम्या चरणा तथा ॥ द्वादश्यां ध्यानं स्नातृ देवा द
स्या च माल्यै ॥ ३ ॥ द्वादश्यां धूपदानं स्यात् त्रयोदश्यां च दीपकं ॥ चतुर्दश्यां दु

नेवेद्यं पंचदश्यां नमस्क्रिया ॥ ४ ॥ उदासने तु षोडश्यां पंचानां स्तुषोडशा ॥ स्ना
ने वस्त्रे च नेवेद्ये दद्याद्वा च मनीयकं ॥ ५ ॥ दक्षिणा च यथा शक्त्या षोडश्यां च प्रदा
पयेत् ॥ ततः प्रदक्षिणां कुर्यात्तु पंकुयात्समाहितः ॥ ६ ॥ यथा शक्तिजपित्वा च सूक्तं च
ने निवेदयेत् ॥ अन्ये तु नेवेद्यां तै पूज्यतां वृत्तं दक्षिणा ॥ ७ ॥ आहुः ॥ अपने तु दक्षि
णा स्थाने पुष्पांजलिं ॥ मदनपाणिजानेन योगियाद् वल्क्यस्तु यज्ञोपवीतमस्यैव
सर्वं पूर्ववत्कुरु ॥ नवम्या लघुले पने ॥ पुष्पं द्वादश्यां दातव्यं मेकादश्यां धूपकं
द्वादश्यां दीपदानं स्यात् त्रयोदश्यां निवेदनं ॥ ८ ॥ चतुर्दश्यां नमस्कारपंचदश्यां प्र
दक्षिणा ॥ अर्चयित्वा तु देवत्र्यं षोडश्यां विसर्जयेत् ॥ ९ ॥ इति माधवीये अग्नेये
संनर्तः प्राग्वडकोक्तं ॥ कृत्वा षोडशां निमंत्रे षोडश्यां न्दस्त्रं च आहुती ॥ पुनः षोडशां नि
मंत्रिः दद्यात्पुष्पाणि षोडशां ॥ १० ॥ तत्र सर्वजपे द्रव्यः पौरुषस्तुक्तं मुत्तममिति ॥ युद्ध
पि ॥ कुर्वीत देवता पूजां प्रयज्ञादनं तरे मिति हावितकं म्याद्युक्तं ब्रह्मयज्ञात्तरे दे
वपूजां कुरु ॥ तथा पि पूर्वां कुरु ॥ विधाय देवता पूजां प्रातः होमादनंतरं ॥ पूर्वां कुरु
एव कुर्वीत देवतानां च पूजनं ॥ ११ ॥ इति मदनपाणिजानेन मनीयाद्युक्तं तदस्यैव त्रैव
पौरुषपातुस्तुक्तं ततो विष्णुसमचयेत् ॥ वैश्वदेवततः कुर्यात्वाक्किंमतथैव च ॥ १२

प्रायश्चित्त
२३

इति कौम्यारि॥ प्रायश्चित्तं सिंहपुत्राणामाध्याह्निकोत्तरमुक्तेश्च॥ यद्यपि॥ आतसंवाहनं
योगीपरिचयासुगार्चनं॥ पादौ चोच्चैर्द्विजोच्छिष्टमार्जनं गोप्रदानवदितियाहुवल्क्योक्तः॥
०३॥ तमेव चार्चयन्तिसंनतयापुष्पमव्ययमिति नृत्तासर्वदुःखानि गानवदिति महाना
यतेपुलस्तुते आत्रकाम्यताप्रतीयते तथापि नार्यमणपुष्पतिनासुखाय केवलाद्योक्त
नातिकेवलादीति श्रुते॥ नित्यापि॥ अयमादवः॥ माधवीयेकाम्य॥ यामोहादथवालस्या
दल्लादेवताचर्न॥ भुक्ते सयातिनरुकेचाडलेष्वभिजायते॥ ०४॥ ब्रह्माणं विन्दु
मीत्रोवास्तुयमग्निगणाधिपे॥ दुर्गास्वरस्वतीलक्ष्मीगोत्रीवानित्यमच्युते॥ ०५॥ सु
इतिमदनपात्रिजातेनिगमोक्ते॥ वरुणप्रापपरित्यागत्रिासोवापिकर्तुने॥ नचेवा
पूज्यतुं जीतविवलिंगेमहेश्वरमिति॥ लेगाञ्च॥ ०६॥ शुभाचेतदन्यत्र॥ विद्रोष
स्तुतस्तुतेनुधधर्मकमठाकनेकुयः॥ ततो नित्यश्राद्धं॥ तज्जदद्यादहं हृष्टाहमिह
तेवैश्वदेवस्यसिद्धस्मरुद्राग्नेविधिपूर्वकमिदितिमनूक्तेः प्राग्वेश्वदेवादितिक
चित्र॥ अन्वेदपितृवक्तेरुत्तरेस्तुत्रकृतोक्तेस्तस्यनित्यश्राद्धस्यानीयत्वादेव आ
हुः॥ मनुः॥ एकमप्यात्रायैद्विप्रं धर्मा मप्यन्वहं नृगृही॥ प्रचेता॥ नामंत्रणं न होम
५॥ श्वनावाहनं विसर्जनं॥ नपिंडदानं न सुगान्नं नित्यं कुर्याद्विजोत्तमः॥ ०७॥

मासः॥ जावाहनं स्वधाकारः पिंडाग्नेोकरणादिकं॥ ब्रह्मचर्यादिनियमाविश्वेदेवास्ता
यैवच॥ ०८॥ तत्तुषट्पुरुषं कुरुयंदक्षिणापिंडवर्जितं॥ ०९॥ दक्षिणायां विकल्पः क
चिदत्वाविसर्जयेदिति प्रचेतसां॥ कात्यायनः॥ अप्यष्टस्यथात्राहिकिचिदन्नय
थाविधि॥ पितृभ्य इदमित्युक्त्वा स्वधाकारमुदाहरेत्॥ २०॥ कौर्म्य॥ द्विजानामप्य
लाभे तु दन्ती गोस्यानिबद्धयेत्॥ ततो मनुष्ययज्ञं सनकादिभ्यो हंत्यतिथीनुना
जयेत्॥ २१॥ विष्णुपुत्राणे॥ इच्छावायदिवाहोमूर्खः पंडित एव वा॥ संप्राप्तो वैश्व
देवो तैसोतिथिः स्वर्गसंक्रमः॥ २२॥ मदनपात्रिजातेऽरुष्यशृगः॥ गवांश्चासंचकुरीत
नित्यमेव समाहितः॥ गवांकुड्यनेस्पर्वग्रासमाह्निकमेव च॥ २३॥ मंत्रप्रयोगे॥
ततो नोडने॥ याहुवल्क्यः॥ बालस्ववासिनीवृक्षागच्छण्यातुरकन्यकाः॥ संचोप्या
तिथिचतुर्थाश्चदपत्याः त्राय नोडने॥ मासः॥ चतुस्त्रं त्रिकोणं च वलुर्लं चाधर्चिद
कं॥ कर्त्तव्यमानुपूर्वेण ब्राह्मणादिषु मेडके॥ २४॥ हेमाद्रावत्रिः॥ पंचात्रावुक्
कं कास्यं द्वाधिकं नोडनाय वै॥ गृहस्थस्तु सदा कायमपावेह मरोप्ययोः॥ २५॥ वा
धायनः॥ प्रादुर्भवोन्नानि नुज्जीतचुचिः पीठमाधिसितः॥ यत्तु मनुः॥ २६॥ निन्न
रांडेन नुज्जीतेति॥ तदपवादमाह पठानसिः॥ ताम्रवज्रतसुवर्णचौरवशुक्लवर्मस्य
दिकानां निन्नमकिन्ने॥ मनुः॥ ताम्रपत्रेन नुज्जीतनिन्नकास्यमकाविळे॥ पत्नी

त्रय
१४

शपथपत्रेषु गृहीतुं देवं त्रेतु ॥ २७ ॥ वल्लीपलात्रोत्र ॥ नैकहस्तेन च जलं शूद्रेण
वर्जितं विवेक ॥ विष्णुः ॥ नो हि सा धृतमादद्यात् ॥ आदित्यपुत्राणि ॥ नो हि सा ग्राह्य
राज्ये उन्धे सा सिद्धे न संयुजत ॥ गोविन्दः ॥ २८ ॥ अथातः प्राणहृती कल्पो आहर्तुं न
गार्थ्य आनामि मंत्राभ्युष्य कृतैवा सत्येन परिनिचामीति प्रातरतश्च न सिद्धं तेषु युहा
यां विश्रतो मुखः ॥ त्वेयं त्वत्वं वषट्कारस्त्वं ब्रह्मा त्वं प्रजापतिः आपोज्याति न सा
मृतं ब्रह्म नृचुवः स्वरो ममृतो पस्तं प्रामसीत्यपः पीत्वा दवाहोतारमनसानुधृत्य
पुचग्रासान् गृह्णीयात् ॥ सव्येन पाणिना विमंचन् पः पीत्वा तिस्रं विष्णु ॥ नो जनां रक्षि
चिदन्ना ग्रीधर्मना जाय वै बलि ॥ चित्राय चित्रं मुद्राय प्रतेभ्यश्च समुद्रतः ॥ २९ ॥ तत्र
वन्दे नरकः ॥ स्वाहा ताः प्रणवाद्याश्च नाम्ना मंत्रास्तु वायवः ॥ प्राणादयः पंच वायवः ॥
तज्जनी मध्यमा गुरुलगा प्राहुती च वत् ॥ मध्यनामिकां गुरुलगा निवृत्तु याद्विः ॥ ३० ॥
तज्जनी वृषा हिः कृत्वा उदानं ऊरु याद्विः ॥ समाने सर्वहस्तेन समुदायं हृती च वत् ॥ ३१ ॥
तत्रैवादित्यपुत्राणि ॥ एकं पंच ॥ रक्तं स्थाने मध्ये च दाचसे त्रयः ॥ तदा त्रैविहारे ववि
प्रसम्पुपस्युद्रात् ॥ ३२ ॥ बृहस्पतिः ॥ अग्निना च स्मना च वस्तं च न सलिलेन च
दारेण चैव मागेण पंक्तिं चैव बुधः स्मृतः ॥ ३३ ॥ अत्रिः ॥ ब्राह्मणा नाहुतेः काके यदि

त्र

दीपो विनश्यति ॥ पाणिभ्यां पात्रमादाय गायत्री मनसा स्मरेत् ॥ ३४ ॥ पुनर्दृष्टं पंचदशैव त्रैव
नुक्तादिजोतमः ॥ पुनरन्येन चोक्तं नुक्ता ह्यसमाचरत् ॥ ३५ ॥ पुलस्त्यः ॥ नो जनेन न नि
वायकु यत्प्राहुः कथंचनेत् ॥ अन्ये दधि सत्क्राज्यपल्लवक्षारमध्वगः ॥ ३६ ॥ गुरुव्यासः ॥
तप्तः सन्नमृताधानसीत्यपः प्रात्रय ॥ आसः ॥ अर्धं पीत्वा तु गंडूषमधस्यो ज्यमहीतुके ॥
रसातलगतानागास्तेन प्रीणाति नित्यशः ॥ ३७ ॥ देवकः ॥ नुक्ता हि सा त्रमादाय सर्वस्मा
त्किंचिदाचमन् ॥ उच्छिष्टभागधेयेभ्य सोदकं निर्वपेद्भुवि ॥ ३८ ॥ मंत्रमाहमदनः ॥ नो रवे प्र
यनिलये पना बुदनिवासिनां ॥ अर्थिनां नृकंदं दत्तं मक्ष्ये मुपतिष्ठतु ॥ ३९ ॥ ब्राह्मण्या
सहया श्रीयु दुच्छिष्टं वा कदाचन ॥ न चैतदोषं मन्यते नित्यं सैव मनोषिणः ॥ ४० ॥ इति त
द्विवाहपरिमिति विज्ञानिश्चरः ॥ माधवस्तु ॥ ब्राह्मण्या चान्यया साधं क्वचिदनुमाधवी
त्यारिपुत्राणां द्रवस्थामाह ॥ देवकः ॥ दंतलग्नमनिहयिले पंमन्येन दंतवत् ॥ न तत्र बह्वो
कुर्याद्येन मुद्रणं प्रति ॥ ४१ ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ समश्चुचास्पगतं दंतं सक्तं सत्क्रातुः श्रुचिः ॥
आचमनं विनेव श्रुचिः ॥ मनुकृप्रात्रानमाह ॥ दंतवदंतलग्नमुज्जिह्वास्पत्रोत्तुगिर्विनेव
परिपुत्रेषु स्थाना निगिरन्नेव न श्रुचिः ॥ ४२ ॥ तेन विकल्पः ॥ नो तमः ॥ दंतं श्लेष्मदं
तवत् ॥ अन्यत्र ॥ जिह्वाभिर्मन्त्रानां ॥ प्राकृच्युतानि गिरसे कच्युता लात्रयाववदिद्या

प्राग्वि
ननु

निगिनेलेव शुध्यति ॥ अतः प्राक्कुडिद्राघटनेपिनरोषडुस्यथः ॥ शातातपः ॥ हंतलग्नेपुले
मूले नुत्तेस्नेहावशिष्टके ॥ तांबूले चक्षुदंडे चनो छिष्टो नवतिदिनः ॥ १॥ देवकः ॥ आचो
ता हृदयमभिस्पृशति प्राणानां ग्रंथिं न सिद्धो मावेवांतकः ॥ तेनान्तेनाप्यायस्वेति पुन
राचंम्पदक्षपादगुष्ठपाणिश्रावयति ॥ अंगुष्ठमात्रः पुरुषो गुष्ठं च समाश्रितः ॥ देवाः स
र्वस्मजगतः प्रनुप्राणात् विश्वं च ॥ ततो जगन्नुस्पृशति ॥ जगन्नुनीस्पृशति राजेन्द्रं नृणां बहवा
यदीति व्यासोक्तेः ॥ मार्कंडेयः ॥ नृयोप्याचंम्पकर्तव्यं तत्तत्तांबूलनक्षत्रं ॥ माधवीयव
शिष्टः ॥ सुपूगसंघपत्रं च चूर्णेन च समन्वितं ॥ अदत्वादिजदेवैत्यस्तीवृत्तं वज्रं यदु
धः ॥ २॥ एकपूगं सुखानो गेयं द्विपूगं निःपूकं न वेद ॥ अतिश्रेष्ठं त्रिपूगं च धधिकं न
दृश्यते ॥ ३॥ पणमूले च वेद्याधिपणग्रिपापसंचवः ॥ चूर्णपणं हिरेदायुः द्विगुणं
विना विनी ॥ ४॥ याज्ञवल्क्यः ॥ उपास्पपाश्चिमां संध्यां कृत्वाग्नीस्तान् उपास्पच ॥ नृ
स्यः परिवृता च क्लाना तिलप्राथम्ये विनोद ॥ ५॥ सायसंध्या च प्रातः संध्या क्लो
वृक्षचारी संध्यां तस्मात्तिकायं कुर्यात् ॥ अग्निकार्यं ततः कुर्यात् संध्यां कुर्यात् यो न पि
रति तेनैवोक्तेः ॥ अत्राहो सायमेव ॥ तथा च मदनपारिजातलोहिता ॥ सायमेव

जुहुयान्मणिवासे गवादिप्रतिग्रहणं गायत्र्यसहस्रं जपो दिति ॥ शो नकु ॥ मे
खलामजिनदंडं उपवीतं तथैव च ॥ अप्सु प्रावप विनोदो निगृहीतान्पानि मंत्रतः
४०॥ याज्ञवल्क्यः ॥ मधुमांसांश्चानेकार्यः ॥ कृत्वा धेनवतानि च ॥ प्रातः कुलंगुनीः कृ
त्वा प्रसाधेनं विद्रुष्यति ॥ ४१॥ एतदुच्छिष्टमांसादिचक्षणे ॥ ब्रह्मचारी च मांसं मश्री
यादुच्छिष्टं चोक्तं न कुतश्च दद्यात् ॥ दद्यात् ॥ चरित्वा ब्रतं शेषं समापयेदिति वद्विष्टो
क्तेः ॥ विद्रोषो निषिध्यसिधौ द्रुयः ॥ इति ब्रह्मचारिणो विद्रोषः ॥ पंचयज्ञाकरणे ब्रह्म
तिः ॥ अनिवर्त्यं महायज्ञं यो नुत्ते प्रत्यहं गृही ॥ अनादुरः सति धने कृत्वा धेनं सत्राध्य
ति ॥ आदुरस्या धनस्य अज्ञाने चोपवासः ॥ इदमेकं क्लोपे ॥ उद्वेगपयज्ञानां सा हि
त्यबहुत्वयो न विवक्षितत्वात् ॥ स्मृत्यर्थे सा न प्रोक्ता ॥ साग्नेस्वाहमा धवीयेका स्या यवः
पितृयज्ञाय पेचैव वे अदेवद्वयस्य च ॥ तेजने पतितान् तस्य च नृवै श्यानो रनेदि
ति ॥ ४३॥ अनापदि द्विगुणमिति मदनपारिजातः ॥ ब्रह्मपाणिना लोकाहलोपे न
दादितानामिति मन्त्रकुरुपवासः ॥ दिनत्रयलोपे नृवै लोपे इत्युक्तं ॥ तन्न ॥ विद्रो
षवैयथ्यात् ॥ आहिताग्निं कुरुपस्या न न कुसायस्तु पवणि ॥ अतो न गच्छेत् कुसाय तासां पि

प्राय
श्चित्त
२४

नाश्रोत्रियततोयज्ञे इत्याद्यैरनो ज्यान्ता उक्ता । याज्ञवल्क्यनापिकं दपवद्वाचाणां मि
त्यादिनां च । स्नादन्त नोजने मन्त्रः ॥ तुत्का योन्यतमस्यान्तममत्याक्षपणं च ॥ मस्यानु
त्काचने तुत्काचेतोविष्णुत्रमेव च ॥ २४ ॥ अथासेवास्वाते च ॥ यज्ञ ॥ गतमेन तुत्का
द्युताशनं चोक्तं तदापदि ॥ ब्रह्माद्यानीलतां ये तुत्का चं डा ल दस्युक्तं ॥ अशुभं कापिता
कर्मगवादिप्राणिहंसनं ॥ २५ ॥ गच्छिमाजने च व तथा तस्यैव नोजनं ॥ स्वयं दू विदुनाहा
णामामिषस्य च नृपेण ॥ २६ ॥ तत्स्त्रीणां च तथा संगता निश्चसह नोजनं ॥ मासाधिता द्विजा
नानु प्राजापत्यं विज्ञाधनं ॥ २७ ॥ चाद्रायणत्वा हिताग्ने पराकः स्वथवा नवेत् ॥ चाद्राय
णं पराकं च चनेत्स वसुधापित ॥ २८ ॥ स वसुधापितो शुद्रो मासा ध्रुयाव कृ पिबन् ॥ मा
समात्रो पितः वरुहं लुक् पादेन द्रुध्यति ॥ २९ ॥ ऊर्ध्वं संवत्सरात्कल्प्यं प्रायश्चित्तं द्विजो
त्रमे ॥ संवत्सरे स्त्रिंशि श्रवत द्वा व संनियति ॥ ३० ॥ लिखितः परपाक निवृत्तस्य
परपाक रतस्य च ॥ अपचस्य च तुत्का न्द्विज आद्रायणं च नेत् ॥ ३१ ॥ पंचयज्ञ
कारी आद्यः ॥ पंचयज्ञान्दुत्वा स द्वा परान्तरता द्वितीयः ॥ अन्ना दानां रक्षायः ॥ सक्त
दूर्ध्वं ॥ अज्ञानं च ॥ आवा चान्दुत्वा विष्णुः ॥ आवा च व्यपगम प्रायश्चित्तं कुर्या
त् ॥ मार्कंडेयः ॥ तुत्का तुत्काणां चो च तथा लुक् विधीयते ॥ तत्र पात्रो च तथा
तुत्का महासांत पतं च नेत् ॥ ३२ ॥ तदस्यैव तथा तुत्का द्विज आद्रायणं च नेत् ॥

अथासेवास्वाते च ॥ यज्ञे इत्याद्यैरनो ज्यान्ता उक्ता । याज्ञवल्क्यनापिकं दपवद्वाचाणां मि
त्यादिनां च । स्नादन्त नोजने मन्त्रः ॥ तुत्का योन्यतमस्यान्तममत्याक्षपणं च ॥ मस्यानु
त्काचने तुत्काचेतोविष्णुत्रमेव च ॥ २४ ॥ अथासेवास्वाते च ॥ यज्ञ ॥ गतमेन तुत्का
द्युताशनं चोक्तं तदापदि ॥ ब्रह्माद्यानीलतां ये तुत्का चं डा ल दस्युक्तं ॥ अशुभं कापिता
कर्मगवादिप्राणिहंसनं ॥ २५ ॥ गच्छिमाजने च व तथा तस्यैव नोजनं ॥ स्वयं दू विदुनाहा
णामामिषस्य च नृपेण ॥ २६ ॥ तत्स्त्रीणां च तथा संगता निश्चसह नोजनं ॥ मासाधिता द्विजा
नानु प्राजापत्यं विज्ञाधनं ॥ २७ ॥ चाद्रायणत्वा हिताग्ने पराकः स्वथवा नवेत् ॥ चाद्राय
णं पराकं च चनेत्स वसुधापित ॥ २८ ॥ स वसुधापितो शुद्रो मासा ध्रुयाव कृ पिबन् ॥ मा
समात्रो पितः वरुहं लुक् पादेन द्रुध्यति ॥ २९ ॥ ऊर्ध्वं संवत्सरात्कल्प्यं प्रायश्चित्तं द्विजो
त्रमे ॥ संवत्सरे स्त्रिंशि श्रवत द्वा व संनियति ॥ ३० ॥ लिखितः परपाक निवृत्तस्य
परपाक रतस्य च ॥ अपचस्य च तुत्का न्द्विज आद्रायणं च नेत् ॥ ३१ ॥ पंचयज्ञ
कारी आद्यः ॥ पंचयज्ञान्दुत्वा स द्वा परान्तरता द्वितीयः ॥ अन्ना दानां रक्षायः ॥ सक्त
दूर्ध्वं ॥ अज्ञानं च ॥ आवा चान्दुत्वा विष्णुः ॥ आवा च व्यपगम प्रायश्चित्तं कुर्या
त् ॥ मार्कंडेयः ॥ तुत्का तुत्काणां चो च तथा लुक् विधीयते ॥ तत्र पात्रो च तथा
तुत्का महासांत पतं च नेत् ॥ ३२ ॥ तदस्यैव तथा तुत्का द्विज आद्रायणं च नेत् ॥

अथासेवास्वाते च ॥ यज्ञे इत्याद्यैरनो ज्यान्ता उक्ता । याज्ञवल्क्यनापिकं दपवद्वाचाणां मि
त्यादिनां च । स्नादन्त नोजने मन्त्रः ॥ तुत्का योन्यतमस्यान्तममत्याक्षपणं च ॥ मस्यानु
त्काचने तुत्काचेतोविष्णुत्रमेव च ॥ २४ ॥ अथासेवास्वाते च ॥ यज्ञ ॥ गतमेन तुत्का
द्युताशनं चोक्तं तदापदि ॥ ब्रह्माद्यानीलतां ये तुत्का चं डा ल दस्युक्तं ॥ अशुभं कापिता
कर्मगवादिप्राणिहंसनं ॥ २५ ॥ गच्छिमाजने च व तथा तस्यैव नोजनं ॥ स्वयं दू विदुनाहा
णामामिषस्य च नृपेण ॥ २६ ॥ तत्स्त्रीणां च तथा संगता निश्चसह नोजनं ॥ मासाधिता द्विजा
नानु प्राजापत्यं विज्ञाधनं ॥ २७ ॥ चाद्रायणत्वा हिताग्ने पराकः स्वथवा नवेत् ॥ चाद्राय
णं पराकं च चनेत्स वसुधापित ॥ २८ ॥ स वसुधापितो शुद्रो मासा ध्रुयाव कृ पिबन् ॥ मा
समात्रो पितः वरुहं लुक् पादेन द्रुध्यति ॥ २९ ॥ ऊर्ध्वं संवत्सरात्कल्प्यं प्रायश्चित्तं द्विजो
त्रमे ॥ संवत्सरे स्त्रिंशि श्रवत द्वा व संनियति ॥ ३० ॥ लिखितः परपाक निवृत्तस्य
परपाक रतस्य च ॥ अपचस्य च तुत्का न्द्विज आद्रायणं च नेत् ॥ ३१ ॥ पंचयज्ञ
कारी आद्यः ॥ पंचयज्ञान्दुत्वा स द्वा परान्तरता द्वितीयः ॥ अन्ना दानां रक्षायः ॥ सक्त
दूर्ध्वं ॥ अज्ञानं च ॥ आवा चान्दुत्वा विष्णुः ॥ आवा च व्यपगम प्रायश्चित्तं कुर्या
त् ॥ मार्कंडेयः ॥ तुत्का तुत्काणां चो च तथा लुक् विधीयते ॥ तत्र पात्रो च तथा
तुत्का महासांत पतं च नेत् ॥ ३२ ॥ तदस्यैव तथा तुत्का द्विज आद्रायणं च नेत् ॥

प्रा
यश्चि
२५

अध्यासेयम् ॥ यादुवल्कलः ॥ विप्रदं जोधमे लङ् ॥ स्वतिल्लो निपातने ॥ लङ् ॥ ति
लङ् ॥ सुक्पाते लङ् ॥ पंत न्नो गिते ॥ ४० ॥ वृहस्पतिः ॥ काद्यादिना ताडयित्वा त्वं
दे लङ् ॥ माचने ॥ ४१ ॥ अस्थि च देति लङ् ॥ स्पात्प्राकस्त्वै गकर्तने ॥ ४२ ॥ यमः ॥ न पक्को
विषमं दद्यात् न याचेन्न च दापयेत् ॥ प्राजापत्येन लङ् ॥ मुच्यते कर्मणः स्तनः ॥ ४३ ॥ नदी
संक्रमेत्तुश्च कन्या विद्वाक न स्पृचे ॥ समे विषम कर्तुं निष्कृति न्नो पपद्यते ॥ ४४ ॥
ने स्पृच्यते न चान्तेन हिज्ज् ॥ आं प्रायणं च ने ॥ विषमं पूज्य पूजा ॥ कृष्णं श्रुतः ॥ ईदृचा
पं पलात्राग्निं यदा स्पृच्य प्रदत्तयेत् ॥ प्रायश्चित्तमहोरात्रिं वनुदुदस्पदत्तनात् ॥ ४५ ॥
ज्ञात्वा ॥ अन्य स्पृचायनं यानं आसिनी पादुके तथा ॥ हिज्ज् ॥ पलात्रा वक्षस्पत्रिना चैव
तीर्त्तयेत् ॥ ४६ ॥ क्षत्रियस्तु नृणे पृष्ठं लुत्वा प्रापेण रायणः ॥ स्ववक्त्रं व्रतं कुर्यात् विहितं
वृक्षं पूजयेत् ॥ ४७ ॥ द्वौ विप्रौ ब्राह्मणौ गौवा दपृती गौहिज्जोत्तमौ ॥ अंतर्गुणयदा गच्छे
त्तु लङ् ॥ सीतं पने च ने ॥ ४८ ॥ होमं कृत्वा तथा दोहं स्वाध्यायं दानं सगृह ॥ अंतर्
णयं दानं च हिज्ज् ॥ आं प्रायणं च ने ॥ ४९ ॥ सान्नाय्यदोह इत्यर्थः ॥ पादप्रतप

नं लुत्वा वक्षो वक्षि मधः स्तथा ॥ दक्षिणा चेत्याह ॥ मार्गे चांठाळ संसरे तु स एव ॥
चंठाळं सहस्रं सगौ मासं मासा धर्मं वच ॥ गोमूत्रयावत्काह नो मासा धर्मे विप्रो
ति ॥ माधवीये हारीत ॥ गृहस्थाभ्यं तं यस्पृचोडाळो यदि गच्छति ॥ पार्थिवानां हि पात्रा
णां यागः सद्यो हि सर्वदा ॥ ४८ ॥ अजस्पृगा प्रवेद्या हि शुध्यते नात्र संशयः ॥ आपस्त्रे व
अविज्ञातस्तु चंठाळो विद्यते यत्र वेदमनि ॥ ये स्तत्र शुक्लं पक्वान् लङ् ॥ धर्मं तेषु दापयेत् ॥ ४९ ॥
तेषां मपि च ये चूर्कं प्रादमेकं विधीयते ॥ मदनं रत्नेषु हस्ते ॥ अकामतः आपदि वायादि जाये
त संकरः ॥ तदा कायं स्ति कै हं मि गायत्र्या यजुर्न तथा ॥ ५० ॥ स्नात्वा धर्मं पात्रं कुर्यात् प्राणाय
मांश्च स्मरन् ॥ गायत्रीं स्तुक्कं उपनंतिले हं मि च वाक्तेवः ॥ ५१ ॥ अकामतः लङ् ॥ स्पात्प्राकस्त्वै गकर्तने ॥
नेषां मयोदितेति ॥ गायत्र्यादि च स्तुक्कं त्रयं गायत्रीं स्तुक्कं ॥ गुर्वो प्रमृज्य पादौ तु दिनं मकुं वृतीक्ष
वेत् ॥ स एव ॥ दुःस्वप्नादि छदानीं दौघृतं हि न पयं च दद्यात् ॥ यमः ॥ प्रत्यादिसंन मेहन
न पश्यदात्मनः वादत् ॥ स्पृष्ट्वा सुयं निरीक्षेत् ब्राह्मणं गामथा पिवा ॥ ५२ ॥ क्षत्रिया
निवा दने ॥ होनात्र मुपवसेत् द्वेपे दिनात्रैव दत्तं त्रिनात्रै ॥ हारीतः ॥ वाय्या वृद्ध पादुका
पानं दानोपि तस्यादौ छिन्ना धका न स्पृचा हि लङ् ॥ पदेव पूजयतां निवा दने त्रिना

प्रायश्चि
त २६

त्रमुपवासोत्पन्ननिमंत्रितेत्पत्रचोजनेपित्रिगार्त्रं॥ आपस्तंबः॥ समित्युष्पुक्कृत्वा न्यैकु स हूना
क्षतपाणिकं॥ उपहोमोचकुर्वणिना निवादेज्जतं द्विजः॥ ५३॥ अत्रापित्रिगार्त्रं॥ गौतमः॥ नमस्ते
छात्रो न्यधामिकैः सह संजायते संजायते पुण्यकृतो मनसा ध्यायेद्वा त्राणेन वा सह संजा
यते॥ तत्पान्नाधनं त्रात्र वधे पृथग्वर्षाणि॥ तत्पान्नाधनं॥ त्रात्र स्पनधो विष्णुः॥ हारीतः॥
चंडालश्च पचानां च संकरे समुपस्थिते॥ अहोरात्रे त्रिगार्त्रं स्यात् त्रिगार्त्रे मंडलं स्मृतं॥ ५४॥
अविज्ञातस्कृचंडालसहाहं निवसेद्यदि॥ दधि क्षीरं च ते युक्तं कृत्वा गोमूत्रयावत्॥ ५५॥
प्राजापत्ये सह नृत्त्ये स्कृमास्तमेकं निवेत्तु॥ पूर्वाणि संधुने एकां॥ मिश्रीनां नैवायत्र वृ॥
उदन्वतो नृत्तिस्तानं न स्वके वा द्विकृत्वा नै॥ अतर्जनीः पतिकुर्वन् न प्रजा ज्ञायते धृव
मिषादि हारीतः॥ उच्छिष्टं सह संजायते त्रात्र त्रात्रेणैव नृत्त्यति॥ चंडालेन सह संजायते
दित्यर्थः॥ ५६॥ चंडालः सह सुप्तो त्रिगार्त्रमुपवासयेत्॥ चंडाले कृपयं गत्वा गायत्रीं स्म
रणाच्छुचिः॥ ५७॥ चंडालद्वाने सद्यः आदित्यमवलोकयेत्॥ चंडालस्य त्रिगार्त्रे चैव स च
लं नानेमाचरेत्॥ ५८॥ ज्ञातात्तपः॥ येन केन चिदस्य कृचंडालः संस्पृशेद्यदि॥ अहो
रात्रोपि तोस्तात्वापंचगव्येन नृत्त्यति॥ ५९॥ चंडालेऽप्यपचैः स्पृश्या विष्मृतेषु कृतं
द्विजः॥ त्रिगार्त्रतत्र कृत्वा त्रिगार्त्रे कौशिल्यः षडाचरेत्॥ ६०॥ मदनं गले पौर्वं॥ पत्रादा गच्छ॥

अविज्ञातस्कृचंडालो यत्र चेन्नमनिति क्षति॥ अहं नृत्तीतदध्यात्र अहं नृत्तीतसपिषा॥ ६१॥
अहं क्षीरेण नृत्तीत एके केन दिनत्रयं॥ दध्नाद्यैः पुनरेके केन त्रिगार्त्रं विधीयते॥ ६२॥ दधि क्षी
रस्य त्रिपलं पलमेकं घृतस्य घृतं॥ इति कौशिल्यः॥ नैमनात्रादि मन्मथस्य त्यागो गृहदाहस्त्रिगार्
त्रविष्मृतेन गोदूषो नाकृतं तत्रैकाहं॥ क्षत्रियादीनां तु पादपादहान्या कोयं॥ वज्राक्षः॥ ६३॥
अग्रे राजेकं रात्रमुपवसे त्रिगार्त्रं पुरोहितः॥ छुल्लमदं दंडने पुरोहितः स्त्रियात्र नृत्तिं नृ
धेदित्युक्तं दंडो विष्णुः॥ प्रोक्षणेन पुस्तकं यज्ञं विना छागादिमांसं नृक्षणेन नृः॥ यज्ञं नृक्षः पि
त्रात्रोन्नमं धर्मं मंसु रासु वं॥ तद्वा त्राणेन नात्र वर्तमानां मशताहं वि॥ ६३॥ यत्र॥ दवात्र पितृ
नृत्तमभ्यर्चयत्वा दन्मसि निद्राय नाकृ॥ त्रुल्लपाणो नृत्तिः॥ इति तं कृत्वा कोटिं श्रीमोजा नृत्त
वकृत्वा॥ मांसं कामनां कृत्वा त्रिगार्त्रं नृत्तं चरेत्॥ ६४॥ संपन्नः॥ अकाकृ गोचिकृ
छुल्लक्षणेन दिनत्रयं॥ विवाहादावपवादमाह यमः॥ देवद्रोण्यां विवाहेषु यज्ञेषु प्रकृतं
शुचं॥ काकेश्वरिश्च संपृष्टमन्त्रं कृतं विवर्जयेत्॥ ६५॥ तन्मात्रमन्त्रं मृधत्यस्यैव स
स्त्रुतमहति॥ दानानां प्राक्षणाद्यदि देवाणामतितापनात्॥ ६६॥ विष्णुः॥ पक्षिश्चा
पदजं धस्य नमस्यान्नस्य नृत्त्यं॥ संस्कारानां हितस्यापि चोजने लोपादकं॥ ६७॥
कामतोऽप्यस्य नृत्तं॥ त्रुनामुच्छिष्टं कृत्वा मांसमकृत्वा त्रिगार्त्रं चरेत्॥ काकोच्छिष्टं गवाध्या

२७
 २८

तैनुत्तापक्षेत्रतीचवेद॥६७॥ व्रतंगोमूत्रयावद्वै॥ मदनरले ब्रह्मस्यति॥ उच्छिष्टो
 छिष्टसंस्पृष्टस्य॥ इदमन्नाकावज्ञानवा॥ तेनोच्छिष्टेन संस्पृष्टः प्राजापत्यं स्व
 माचरेत्॥ इति पनात्राशक्तैः॥ तेनेयितिरुद्रप्रवृत्तः॥ उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टो द्विजा
 तीनां यदोचवेत्॥ इन्द्रं वैश्यं चरन्स्पृष्ट्य कुंता नान्॥ ७०॥ विप्रो विप्रेण संस्पृष्ट्य
 स्वितदेववृत्तं चरेत्॥ ७१॥ तत्रैव ब्राह्मणं नृधे॥ ७२॥ सा ता पित्रो रथोच्छिष्टं बालो
 रुज्ज्वलं च नृधे॥ उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्रमादन्नेव दुष्यति॥ ७३॥ उच्छिष्टो
 नाथविप्रेण विप्रस्पृष्टस्तदा दन्ताः॥ उच्चैस्तान् प्रकुर्वतः सद्य एव समाहितो॥ ७४॥
 उच्छिष्टनाथ इण विप्रस्पृष्टस्तदा दन्ताः॥ उपवासनेन च दूहः स्यात् शुनासंस्पृष्ट एव च उ
 छागलेयः॥ हुजानस्पृष्टं विप्रस्पृष्टं सवर्णस्पृष्टं नियदि॥ त्यक्तान्ने सद्यश्चिन्तुत्वा प्राण
 यामेन नृधेति॥ ७५॥ अज्ञाना दुक्तमन्त्रं च नृपं च गव्येन नृधेति॥ बृद्धिपूर्वयि दानं
 के ब्रह्मकृचन नृधेति॥ ७६॥ तत्रैव वृद्धं वा तातेपः॥ यदोच्छिष्टं नृकं च नृधेति॥ अन्नुचि न
 वति द्विजः॥ अन्नुचि नृदं श्रावादिनेति मदनरले॥ ७७॥ आचोवादिनेति नृधेति
 तत्वाद्योगोडाः॥ नृमो निक्षिप्य तं ग्रासं स्नात्वा विप्रो विचरुधेति॥ नृधेति

व्रतंग्रासं अहोरात्रेण नृधेति॥ ७८॥ अश्विनासर्वमेवान्नीत्रात्रेण विचरुधेति॥ नृधेति
 चंडाळं पातितं गंगामुन्मत्तं वा बह्वारकं॥ अंत्यजं स्नातिकां नीरजसा च पविस्तृता॥ ७९॥
 श्वकुक्कुटवराहाश्च ग्राह्यान्संस्पृष्ट्य मानवः॥ सचैलं सन्निरः स्नात्वा तदानीं भवन्नु
 धेति॥ ८०॥ अन्नुद्रः स्वयमप्येता नृधेति॥ अन्नुद्रः स्वयमप्येता नृधेति॥ अन्नुद्रः स्वयमप्येता नृधेति॥
 सन्नत्रिगत्रेण ततः नृधेति॥ ८१॥ मिताक्षयायां स्मृत्यंतरे॥ अष्टम्यां च चतुर्दस्यदि
 वा पूर्वणि मेधुनी॥ कृत्वा सचैलं स्नात्वा नृधेति॥ अन्नुद्रः स्वयमप्येता नृधेति॥ अन्नुद्रः स्वयमप्येता नृधेति॥
 रागितित्वं क्षत्रियादिपरं॥ अत्र॥ अन्नुद्रः स्वयमप्येता नृधेति॥ अन्नुद्रः स्वयमप्येता नृधेति॥
 एकैका शेषेषु पवसेदहरिति मन्त्रको वासः॥ कामतस्तु याजुर्वल्गः॥ अन्नुद्रः स्वयमप्येता नृधेति॥
 मांसानि षड्जानि कुर्वन् च॥ मत्स्याश्च कामतो जघ्नास्यो पवासत्रहं वसेत्॥ ८३॥
 अत्रास्यासि मेधुः॥ जघ्नामांससमं भक्ष्यं वसन् रात्रं यवान् पिवेत्॥ इदं पाणि
 छागलेयः॥ ८४॥ इदमप्यस्यासे॥ मदनप्रापि जाते ब्रह्ममः॥ वराहक
 राक्षानां च काकुक्कुटयोस्तथा॥ क्रव्यादानां च सवेषामनृधेति॥ ८५॥

प्राय
श्चित्त
२८

मांसमुत्रपुत्रीषाणि प्रात्रपगोमांसमेव च ॥ अगोमायुकपीनी च तप्तकृच्छ्रविधीयते ॥ ८७ ॥ अका
मतः पयः ॥ उपोष्यवाद्वा दवाहं कृष्णो ज्युः कृष्णो हृतमिति तुने बोक्ते ॥ पयः वा नक्त ॥ अग
म्यागमने चैव मधुगोमांस च क्षणे ॥ अक्षये चांशयणं कुर्यान्न दीगत्वा समुद्रगां ॥ ८८ ॥ चां
शयणं ततः श्रीणि कुर्याद्वा क्षणं नो जने ॥ अक्षुद्रं सहितांगां च दद्यादि प्रेषु दीक्षिणां ॥ ८९ ॥
मित्याह तच्छुद्धं परं ॥ अस्यासे त्वं गिराः ॥ न रेका कृत्स्नवाश्चानां जंघामांसं गजस्य च ॥ ए
षां मुत्रपुत्रीषाणि ॥ इजश्चांशयणं च नेद ॥ ९० ॥ अत्यंताभ्यासे वांखः ॥ तुक्काचोऽस्य तोदनी
स्तथा चैकवाफानि च ॥ औष्ट्रं गव्यं तथा तुक्काशमोसां च तमाच नेद ॥ ९१ ॥ बहुतया न्या
से तत्रैव वद ॥ कपाणो र्शिरः ॥ जंघामांसं न नाणां च विदुः राहव न तथा ॥ क्रव्यादं कुं
टं ग्राम्यं कुर्यात्सिं वत्सं व्रतं ॥ ९२ ॥ ब्रह्मपाणो हारीतः ॥ विडुः राह्याम्यकुं कुटनं रणे
मांसं च क्षणे स वेष्ठां हिजातीनां प्रायश्चित्तांत पुनः संस्कारं कुर्यात् ॥ एवं मुत्रपुत्रीषव
सावाक्कादि च क्षणे ॥ नखादि च क्षणे च प्रचेताः ॥ नख केवां सटकुलोश्च क्षणे अहो
रात्रे मिति ॥ अङ्गाने तु स्मृत्यंतरे ॥ केवां कीटनखं प्रात्रप मत्स्य कुं टकमेव च ॥ हेम त
संघृतं पीत्वा तक्षणादेव नृधृतीति ॥ हारीतः ॥ क्रिमि कीटपि पीलिकाजकः पत्रिमां

सास्थिप्रादाने ॥ गोमुत्र गोमया हातस्त्रिगत्रेण विबुध्यति ॥ ति ॥ अथोच्छिन्नक्षणे
तत्र ॥ पितृज्येष्ठस्य च नारुच्छिर्ज्ञेयमिषापस्तं बोक्ते स्तत्र न दोषः ॥ एवं मातुः ॥ मातापि
रक्षाय दूर्ध्वं नोक्तं ब्रह्मचारिणेति ॥ अन्ये मां त्वं जने वांखः ॥ ब्राह्मणोच्छिष्टादाने मह
व्याहृतिर्न भिमं न्यापयिष्येत् ॥ क्षत्रियोच्छिष्टादाने ॥ ब्राह्मणोच्छिष्टादाने मह
येद ॥ वैश्याच्छिष्टे महोपोषितौ ब्राह्मणौ सुवर्जकां पिबेत् ॥ ९३ ॥ ब्रह्मोच्छिष्टे ब्राह्मणमिति ॥ क
मर्तुं ब्रह्मदिष्टुः ॥ ब्राह्मणः ब्रह्मोच्छिष्टादाने सदा रात्रौ वैश्याच्छिष्टे पंच रात्रौ पशुज
न्याच्छिष्टे त्रिरात्रौ ब्राह्मणोच्छिष्टे त्वकाहमिति ॥ अस्यासे तु यमः ॥ भुक्त्वा सह ब्राह्मणे
न प्राजापत्येन नृधृतीति ॥ ब्रह्मण सह तुक्कान्ती चांशयणं मथाच नेद ॥ ९४ ॥ ब्रह्मपाणो ल
घु विष्टुः ॥ मृदा विष्टुः सुमादं ॥ अफळं कंदं सुमूलकान् ॥ विष्मूत्रद्विषितान् प्रात्रप च ने
द ॥ छुं च पादतः ॥ ९५ ॥ ब्राह्मणः ॥ अस्या तु दूषितं चां न्नीं रुजानं स्पृशेत् न नेद ॥ रक्षा
त्वां कुं मर्चयित्वा तु घृतं प्रात्रप विबुध्यति ॥ ९६ ॥ हारीतः ॥ मत्स्यं कुं वक्रं वक्रं वक्रं वक्रं
क्रिं कुं पदं कान् ॥ पीत्वा न बोदं चैव पंच गव्येन नृधृतीति ॥ ९७ ॥ उपवासो ज्ञेय
श्छिन्नक्षणे चांशयणमिति ब्रह्मपाणिः ॥ ब्रह्मपाणो लघु विष्टुः ॥ ब्रह्म उच्छिष्टं

२७ नावापिसंस्पृष्टं प्राच्यजो जनं ॥ तप्तं ह्येणवा ध्येनु प्राजापत्येन वा पुनः ॥ ५ ॥ वाक्त्रापापरा को
 दातव्य इति धर्मस्य निश्चयः ॥ धनत्रये नृपादिके द्वयं गदेनैः सूकने स्तथा ॥ ६ ॥ पथ्यापादपीनं
 च वेव ॥ छुद्रा तया सर्वं च ने द्विजः ॥ अंगिराः ॥ चंडाकपतितादीनां मुष्टिं छाद्वं स्पृष्टं
 मे ॥ चांद्रायणं च ने द्विजः ॥ धनत्रः सात पुनं च ने ॥ ७ ॥ षड्रात्रं च त्रिगोत्रं च वण्यो ननु पूर्व
 नः ॥ इदं महासातपतं ॥ अज्ञाने धी ॥ माजोरश्वा दुष्टिं मनुः ॥ विडाळका काश्चा द्विजं
 उध्वात्रो न कुळस्य च ॥ केना कीटावपन्नं च पिवे द्वाहा सिव च का ॥ ८ ॥ अज्ञानतो भ्यायेन
 वा द्विजः ॥ अकाकाली दुष्टो द्विजो मेण जो जने ति ह्ये ॥ कामतस्तु पाप्मिण उच्छिष्ट
 स्य चंडालादिस्पृष्टो त्रिगोत्रं ॥ नृजका दोषं ॥ स्पृष्टं धर्मसा नृपे वी ॥ वृक्षपाणो वृक्ष
 तातपः ॥ चंडाके ॥ अपचैः स्पृष्टो विष्णु मूत्रं तु ह्ये ति द्विजः ॥ त्रिगोत्रं तत्र कुर्वित उध्वा द्विज
 षडा च ने ॥ ९ ॥ सुर्मनुः ॥ चंडाकपतितां शिव तथा त्वं च नृजस्वलो ॥ उच्छिष्टं तु द्वि
 जं स्पृष्ट्वा प्राजापत्येन नृप्यति ॥ १० ॥ अत्र क्रमाकामतो व्यवस्था ॥ इदं शब्द
 नृपणे तु मनुः ॥ राजानं तेज आदौ विदुः शान्तं ब्रह्म वचनं ॥ आयुः सुवर्णं का
 रान्ते यत्रास्वमविकृतिनः ॥ ११ ॥ सुक्तातो न्यतमस्यान्ते अमत्याक्षिपणं त्रिं ह्ये ॥

मत्यानुचक्षणे ह्येनेतो विष्णु त्रमेव च ॥ १२ ॥ यत्रुर्द्वयः ॥ ब्रह्मन्तं ब्राह्मणो सुक्ता तथा
 गंगावतापिणः ॥ चिकित्सकस्य कुरुस्पतथास्त्रीमृगजीविनः ॥ १३ ॥ चंडालान्ते नृमिथान्ते अ
 ज्ञाजीवी श्वजीविनां ॥ नोडिकान्ते स्तुतिकान्ते सुक्तामांसं व्रतं च ने ॥ १४ ॥ व्रतं गोमुत्रयावका
 हारं ॥ इदं मध्यासे ॥ आमान्ते वृक्षतोयांशः ॥ चंडालान्ते सुक्ता त्रिगोत्रं तु पवसो विद्वान्ते सु
 क्तापरा कुमिति ॥ माधवीये चंडालान्ते विष्णुना तथोक्ते ॥ चंडालान्ते मांसं आपदि नृप
 याचारः ॥ आपत्काके तु विद्वेण सुक्तं वृक्षद्वयं यदि ॥ मनस्तापेन नृप्येत दुपदानां वीतज
 पतः ॥ १५ ॥ इदं आमान्ते परं ॥ नाद्या ह्ये स्पृष्टं पक्वान्ते विद्वाना आहि नो द्विजः ॥ आददीताम
 मवास्माद्वृक्षो चैकगोत्रिकमिति मनुः ॥ यात्रया वल्क्यः ॥ ब्रह्मदेष्टुदासं गोपालं कु
 लमित्रार्थं वीरिणः ॥ सोऽज्यान्ना नापितं श्वं यथा आत्मानं निवेदयेत् ॥ यितियज्ञं देवकः ॥
 स्वादासो नापितो गोपः ॥ कुक्षं कारु लुब्धो बकः ॥ ब्राह्मणे यपि नोऽज्यान्ना पचैते ब्रह्मद्वयो
 नय इति ॥ १६ ॥ अत्रान्ते ब्राह्मणं इदानीयमात्रं परो नृवोद न पतः ॥ यतोऽज्यान्ते विद्वो म
 माह ॥ पराके वृक्षपाणो च सुर्मनुः ॥ गोरसं श्वं वसकं श्वं तं लं पिण्याक मेव च ॥ अपूप
 नृक्षये वृक्षाद्यं नृपत्यं साकृत् ॥ १७ ॥ पयसो न्यासं स्पृष्टुं ध्येन ॥ तृतीययाने
 नृपक्ष्यावगते ॥ ब्रह्मजं केदो मोक्ष ॥ यच्चैति ॥ चकारादपूपेषु पयः ॥ हतेष्वेव च

प्रायश्चित्त
३०

क्षयि। तेन ऊक कृते पौलिकादौ दोष एवेत्यर्थः॥ अत्रेदंतत्वं॥ द्विनिधो द्विजः॥ ब्रह्मज्ञानरतः
सास्मिन्वृत्तश्च॥ आद्यस्य पूर्वोक्तं ब्रह्मज्ञानं चोच्यते॥ अतएवापराक्तं ब्रह्मपाणो च हाया
तः॥ कंडुपक्षं तेलपक्षं पायसं दधिसंस्तुवः॥ एतानि ब्रह्मज्ञानं चोच्यते॥ आन्यानि मनुन ब्रह्म
॥ २७॥ पायसं पाकं विना क्षीरेण कृतं॥ आमं ब्रह्मस्य पक्षं नृपक्षं मुखिष्ठं मुख्यं ते
इति ज्ञाता तपोक्तेः॥ यज्ञान्पत्यस्य साह्यं तमिति पूर्वमुक्तेः॥ इदं ब्रह्म गृहं पिने ज्यै॥ तदु
क्तं ब्रह्मपाणो ब्राह्मि॥ नाश्रयं नोपि वैश्यानां अक्षीयान्मृगकं गवाम्॥ वास्तान्मृगान्
हेमान् सख्यं ब्रह्मस्य गृहं तथेति॥ २०॥ इदमपि कृत्वा कर्ष्यं॥ ब्रह्म देवदासगोपाकं कृत्वा
मित्रार्थं वा मित्रां॥ भोज्यान्ततापि ब्रह्मपां कृत्वा कर्ष्यं॥ इति निर्दिष्टं माधवीयं पुष्टी
चंद्रोदयचादित्यपुत्राणां॥ ब्रह्मज्ञानं निवृत्तं तस्य ब्रह्मपाणां मित्राः॥ पात्रांतरं
गतं ग्राह्यं ब्रह्मपात्रं गृहमागतं॥ ब्रह्म देवमनिविष्टं क्षीरं वायुं दिवा दधि॥ २१॥ निवृ
त्तेन न नोक्तं ब्रह्मज्ञानं तदपि स्मृतं॥ विलुपुत्राणां॥ सत्राक्षयित्वा गृहीयात् ब्रह्म
गृहमागतं॥ यत्तु याज्ञवल्क्यः॥ विष्णुमस्या ब्रह्मज्ञानं ब्रह्मज्ञानं वासाज्जलमावित्रा
दिति ब्रह्मस्य ब्रह्मज्ञानमाह तदासादिभिर्ब्रह्म देवपते॥ निवृत्तं पतेना॥ मनुः॥ अत्र
ज्यानां वृत्तं ब्रह्मज्ञानं स्त्री ब्रह्मज्ञानं मेव च॥ भुक्तामांससमं न ह्यस्य स॥ नाश्रयवान् पिबेत् २२

ज्ञाने द्विगुणं॥ अंत्यज्ञानं न क्षणे लापनीयं॥ न जक व्याधौ लूकवेपु च मे पिजा विन॥
तेषां यत्कृतं जीव द्विजं श्यां प्रायर्षं चरेत्॥ २३॥ इदं ज्ञानं तोष्यासे॥ यमः॥ भुक्ता चैषां
स्त्रियो गत्वा पीत्वा पशुं प्रतिगृह्य च॥ छद्वाक्षं माचरेद्भाना दज्ञाना दैवं दयं॥ २४॥ क्षत्रिया
दीनां पादपादहानिः॥ यत्तु संवर्तः॥ अंत्यज्ञानं यदा कृतं ब्रह्मज्ञानं मोहात्कथंचन॥ एकं वा
त्रा भित्तो नृत्वा दानं दत्वा विनोध्यति॥ २५॥ तदा पाद॥ अंत्यज्ञानं छिद्यते जने तत्रानां
अंत्यानां च कृतं नोपि न क्षितो ये द्विजातिभिः॥ चांद्रल द्रुतं दधं च क्रमात्तेषां विनोध्यते॥
कुरुते स कुरु॥ कापालिकां नो लापनीयं॥ कापालिकां नो रूपां तन्नागीगामिनी तथा॥
ज्ञानां छद्वाक्षं मुदिक्षं मज्ञाना दैवं दयं॥ २६॥ चंडालान्ते त्वं गिराः॥ अंत्यावसायिनाम
न्तमश्रीयाद्यस्कृतामतः॥ सनु चांद्राय पां कुर्यात्तत्तु कुरु मथापि वा॥ २७॥ अज्ञानं तत्तु
कुरु॥ तत्र गच्छतु क्षयं॥ चंडालश्च पक्षः क्षत्रास्तु तो वै देहकः क्षत्रया॥ मागधायो गवांच व
सते ते ये वसायिनः॥ २८॥ छद्वाक्षं वृत्तिः॥ एतदेव चंडालान्ते चो जने पुन नृपते
यनं॥ माधवीयं कोमपि॥ चंडालान्ते द्विजो भुक्ता सम्पदं चांद्राय पां चरेत्॥ ब्रह्म पूर्व
छद्वाक्षं पुनः संस्कारमेव च॥ २९॥ आपस्तम्बः॥ चंडालान्ते मदात्तुं कृत्वा

प्रायश्चित्त

३९

प्रायश्चित्तकथं तत्र वर्णविधायते ॥ ३० ॥ चांद्रायणं च रोहिषः क्षत्रं सौ-
तपनं च रेव ॥ मद्रात्रं च त्रिंशत्त्रयं वर्णयोः अनुपूर्वदा ॥ ३१ ॥ चंडालस्वामान्ने त्रिंशत्त्र-
यं गुरुं ॥ यत्सुसुमं ॥ चंडालां सस्त्रियोगलां हुक्काच प्रतिगृह्य च ॥ पतय्यज्ञानतो वि-
प्रो ज्ञानात्साम्यं तु गच्छति ॥ ३२ ॥ अत्राज्ञानात्सकलं ॥ स्त्रीगमने च चला प्रिना दार-
भोजने च द्वादशा ॥ ज्ञाने तत्समत्वादिगुणप्रायश्चित्तेष्वप्यनुहाय इति ब्रूक-
पाणिः ॥ एतेन माधवोक्तं चित्रकाकाभ्यां स पतय्यज्ञानात् ॥ चंडालाद्युच्छिष्टं
गिराः ॥ चंडालपतितादीनां मुखिष्ठान्नस्य च क्षणे ॥ द्विजः च मध्ये ॥ गार्ग्य-
नृद्वयं च क्षणे ॥ ३३ ॥ ज्ञानतो द्विगुणं ॥ ब्रूकपाणिः ब्रूहस्पतिः ॥ पतितानां गुरु-
गत्वा हुक्काच प्रतिगृह्य च ॥ मासोपवासं कुर्वते चांद्रायणमथापि ना ॥ ज्ञानतां स्था-
से आद्य ॥ अज्ञानेन ॥ प्रचेताः ॥ पतितां ननु यो नृके सप्ताहमुदकं वसेत् ॥
पानीयपानं तथैव कुर्वन्नापि वेत्ति ॥ ३४ ॥ एतत्सकलं ज्ञानं ॥ आमान्नेन नृभिः
पतिता इव मादाय हुक्के च ब्राह्मणः क्वचिद् ॥ सत्वा तस्य स मुसगमतिरुच्छे च रोहि-
जः ॥ ३५ ॥ ब्राह्मे ॥ चंडालपतितामप्ये कुनखः कुष्ठिना तथा ॥ उदक्यास्तिकास्पृष्टं तु क्वा

मासं वने वसेत् ॥ ३६ ॥ अत्रेति कर्तव्यता नृपवनवासे प्राजापत्य इति ब्रूकपाणिः ॥
ब्रूकपाणिः ब्रूवः ॥ दिवा तु मेधुर्न गत्वा नग्नाः स्नात्वा तथा नृसि ॥ नृनां पशुस्त्रियैर्दृष्ट्वा
दिनमेकं व्रती नवेत् ॥ ३७ ॥ पशुकादिस्वरूपं प्रायश्चित्तं न लेह्येयं ॥ मूलचमाधवमि-
ताक्षरा ब्रूकपाणिं मदं नृलेमदं ॥ पारिजातादोस्पृष्टं ॥ अन्यच्चान्वेष्टमि-
तिसंक्षेपः ॥ तातमांसं नृभ्यां कृत्वा प्राणैः कंठगतं यपि ॥ नोक्तं न हि नोक्तं नृभ्यां स्वमा-
सं तस्य न नवे ॥ ३८ ॥ एकं तस्य मांसं निमत्स्य मांसानि चैव नृभिः ॥ मत्स्यासीत्
नृमांसासीत् तस्मात्तस्य परित्यजत् ॥ ३९ ॥ अनेन तस्यैव विवाहाः ॥ ४० ॥ इति श्री-
मद्भृगुसूक्तमीमांसकनायायणनृद्वयसूक्तनामकं सतृतात्मजं कमलाकरचंद्र-
कृतं आचार्यदीपे आक्रिकलोपप्रकाशप्रायश्चित्तविधानग्रंथोपनिषत्सु
पः ॥ संपूर्णः ॥ ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ५० ॥